

ΛΟΓΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟΣ

ΕΙΣ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ*

Κύριοι,

Ἡ εὐγενεστέρα καὶ ἐξοχωτέρα ἐνασχόλησις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἶναι ἡ ἐνασχόλησις καὶ ἐργασία ἐκείνη, καθ' ἣν τὸ πνεῦμα καθιστάμενον ἑαυτοῦ ἀντικείμενον, μελετᾷ ἑαυτὸ, λαμβάνον συνείδησιν ὑπὸ πάσης τῆς φάσεως καὶ ποικιλίας, ὑφ' ἧς παρίσταται καὶ δραῖ ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ προόδου καὶ ἀναπτύξεως. Ἐν τῇ ὑψηλῇ ταύτῃ τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ καὶ τῆς ἀξίας μελέτῃ καὶ συναισθήσει ἀρύεται πλήρη τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ δύναμιν καὶ ἀντλεῖ τὴν ἰσχὺν ἐκείνην, ἥτις κερτύνουσα αὐτὸ πρὸς τινὰ τελικὸν σκοπὸν, πρὸς τι ἰδεώδες ὑψηλότερον, ἐμπνέει αὐτῷ τὴν συνείδησιν τῆς ἀθανασίας, δίδωσι ζωὴν καὶ πραγματικότητα εἰς πᾶσαν αὐτοῦ σκέψιν, εἰς πᾶσαν ἀπόπειραν ῥήξεως τῶν δεσμῶν τοῦ πεπερασμένου τούτου κόσμου καὶ ἀνατάσεως πρὸς ἄλλον κόσμον ἰδεωδέστερον καὶ καθολικώτερον, ἐν ᾧ καὶ μόνῳ ἀνευρίσκει τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ πατρίδα καὶ κατοικίαν.

Εἶναι μεγάλη, ὑψηλὴ ἡ ἐργασία αὕτη, δι' ἧς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα προσπαθεῖ νὰ ἐρευνήσῃ καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ, νὰ μυηθῇ καὶ νὰ ἐπιλύσῃ τὰ μυστήρια τοῦ καθόλου κόσμου τῆς δημιουργίας· εἶναι ἡ ὑψίστη αὐτοῦ ἐνασχόλησις ἡ ἐργασία αὕτη, καθ' ἣν μετὰ μακρὰν ἀγωνίαν κατορθοῖ ν' ἀνακαλύψῃ ἕνα νόμον τοῦ βίου, μίαν ἀκτῖνα νέας ἀνατελλούσης ἀληθείας ἐν τῷ οὐρανῷ τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ ἠθικὸς βίος τοῦ πνεύματος εἶναι πάλῃ διαρκῆς, παρατεταμένη, ἐν τῷ μέσῳ τῶν θυελλῶν τῶν αἰώνων καὶ τῆς ἱστορίας βαίνοντας πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἀγνώστου, τοῦ ἀπολύτου· καὶ ἡ ἐργασία αὕτη οὐδέποτε λήγει, οὐδέποτε εὐρίσκει τέρμα ἀνέσεως καὶ γαλήνης, διότι εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη τοῦ πνεύματος, τὸ ἑποῖον ἐν αὐτῇ καὶ δι' αὐτῆς μόνον ζῆ καὶ ὑφίσταται, διότι δι' αὐτῆς μόνον ἀποκαλύπτεται ἡ σημαντικότης αὐτοῦ καὶ ἡ ἀποστολὴ ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος.

Τοιαύτης ἐργασίας καὶ ἐνασχολήσεως κατ' ἐξοχὴν εἶναι τὸ ἄτυλον καὶ ἡ ἀφρηρία ὁ ὑπέρτατος οὗτος τοῦ πνεύματος ναὸς, ἐν ᾧ κατὰ τὴν ἐπίσημον ταύτην στιγμὴν ὑπὸ μιᾶς ἐλπίδος, ὑφ' ἑνὸς πόθου κατεχόμενοι, συνήλθομεν. Ἐνταῦθα πρόκειται τὸ χρηστήριον, ἀφ' οὗ ἡ χρησιμότης τῶν νεωτέρων λαῶν Πυθίας, ἡ ἐπιστήμη, ἐρμηνεύει τὰς ἀποκαλύψεις αὐτῆς, τὰς πνευματικὰς αὐτῆς ἐμπνεύσεις εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Μεγάλῃ ἀποσολῇ, ἀλλὰ καὶ μεγάλῃ εὐθύνη δι' ἐκεῖνον, ὅστις μὴ ἀναλογιζόμενος τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, νέος τῆς ἐπιστή-

* Ἀπεγγέθη ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῇ 3ῃ Δεκεμβρίου 1877.

της "Ικαρος, άνευ πολλης πρμελέτης ζηται ν' άνέλθη επί του χρησιμωδου-
τος τρίποδος της έπιστήμης.

Είναι εύρετα ή σπουδαιότης και σημασία της έπιστήμης κατά τους χρό-
νους τούτους της καθολικής αναπτύξεως των λαών, αλλά τούτου ένεκα και
εύρος ό έλεγχος και ή ευθύνη σπουδαία. Η έπιστήμη δέν είναι πλέον ή
μυστική εκείνη των αρχαίων χρόνων ίερεία, ή αποκαλύπτουσα εις ολίγους
μόνον μεμυημένους τά γραφώδη και δυσκατάληπτα αὐτῆς σύμβολα περί της
αρχῆς και του τέλους των όντων. Έστις έμπνευσμένη και ένθουσιώδης, ά-
σθεστον τό πῦρ τηρούσα της αληθείας, προσφέρει αὐτό άνευ εξαιρέσεως, άδικ-
κρίτως εις πάντας. Καθολική ιδέα, άνήκουσα οὐχι εις μίαν εποχήν, εις μίαν
κοινωνίαν, άλλ' εις πάντας τους αιώνας και εις άπασαν τήν ανθρωπότητα,
άνερευνώσα τήν φύσιν αὐτῆς και τήν αποστολήν, τους νόμους, τό τέλος αὐ-
τῆς, άπελευθεροῖ τό ανθρώπινον πνεῦμα, καθιστώσα αὐτό υπέρτερον παντός
έν τόπω και χρόνω δεσμοῦ, παντός πεπερασμένου προσκόμματος. "Ο,τι άλλ-
λοτε παρά τοῖς πρώτοις λαοῖς της ιστορίας ήτο ή θρησκεία, ή μυστική αὐτή
γέφυρα, ή συνενοῦσα τήν γῆν προς τόν οὐρανόν, τό πεπερασμένον προς τό ά-
πόλυτον, τούτο έν τοῖς καθ' ήμῶς χρόνοις ή έπιστήμη. Αὐτή είναι ή υπερ-
τάτη των λαών θρησκεία, ἧς αἱ αποκαλύψεις είναι πράγματι ό θεόγραφτος
των νεωτέρων κοινωνιών Δεκάλογος, έντεῦθεν εις τους ανθρώπους άποστελ-
λόμενος, έντεῦθεν, από του κέντρου τούτου πάσης ήθικῆς και πνευματικῆς
αναπτύξεως και πάσης έπιστήμης και αληθείας!

Τί λοιπόν τό μετά τοσούτου γοήτρου παρκατύρον με, τίς ή μυστηριώδης
δύναμις, ή φέρουσα με επί του ιεροῦ τούτου βήματος; Δέν ήσθάνθην τοσά-
κις τήν ύψηλήν αποστολήν της λειτουργίας ταύτης, και δέν έφριξα υπό ιε-
ροῦ ρίγους άπέναντι της σπουδαιότητος αὐτῆς, μεθ' όλον τό πῦρ άκράτων
πόθων, τό όποσον διέκαιε τήν κεφαλήν μου, μεθ' όλον τόν ζήλον, όστις πάν-
τοτε με άνεκκίνιζε; Δέν ήσθάνθην τήν επιβαλλομένην υποχρέωσιν εις έκεί-
νον, όστις ήθελεν αναλαΐδει τήν τόλμην να παρκαστῆ ένώπιον της κοινωνίας ως
ό έρμηνευτής των αποκαλύψεων της έπιστήμης, ό άξιων να διατυπώση αὐτῆ
τους αιώνιους νόμους της ήθικῆς, του δικαίου, της έλευθερίας, τους διέπον-
τας τόν ανθρώπινον βίον, τους φωταγωγοῦντας αὐτόν έν τῷ μέσῳ των πυ-
κνών σκιών των αιώνων και της ιστορίας; Και δέν είναι μείζων έτι δι' εμε
τόλμη να παραστῶ ένώπιον ὑμῶν, κύριοι, ὑμῶν, οἵτινες ήκροάσθητε ήδη της
έρμηνείας της έπιστήμης, ήν προτίθεμαι να διδάξω, παρά του γεραροῦ και
παλαμιάχου μύστου της νέας έλληνικῆς έπιστήμης και ήθικότητας;

Διςθάνομαι τάς έλλείψεις μου προς έκπλήρωσιν της ύψηλῆς λειτουργίας,
ήν περιβάλλομαι σήμεραν. Ευέλπιστῶ έν τούτοις εκ προαιμίων εις τήν ὑμε-
τέραν επιείκειαν και αγαθότητα, ειλικρινῶς ὑμῖν υποσχόμενος, ότι άν οὐδέν
άλλο άξιον λόγου προσκομίζω σήμεραν ένώπιον ὑμῶν δείγμα έπιστημονικῆς

εὐκρίτου, διαβεβαιῶ ὑμᾶς, ὅτι ἀνῆλθον ἐπὶ τὸ βῆμα τοῦτο, μόνον ἐφόδιον ἔχων τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν ὑπὲρ τῆς Ἐπιστήμης!

* *

Ῥίψωμεν ἐπὶ στιγμὴν ἐν ἑταστικόν βλέμμα πρὸς τὸν περὶ ἡμᾶς κοινωνικὸν κόσμον, κύριοι, ἐν ᾧ δρῶμεν, δικαιώμεθα καὶ διανοούμεθα. Μία καθολικὴ ἁρμονία διαπνέει τὸν διάκοσμον τοῦτον, μία ἰδέα ἐξέρχει καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἀπόψεις καὶ σχέσεις. Τὸ πᾶν φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν σφραγίδα ἐνὸς τελικοῦ λόγου, μιᾶς καθολικῆς σκοπιμότητος. Πάντα τὰ στοιχεῖα τοῦ κοινωνικοῦ τούτου κόσμου, τὰ ἄτομα, ἀφ' ὧν οὗτος συνίσταται, εἰ καὶ ἔχοντα μίαν σχετικὴν αὐθυπόστασιν καὶ ἀνεξαρτησίαν, οὐδὲν σημαίνουσιν ἐν τούτοις, οὐδὲν δύνανται νὰ δημιουργήσωσιν ἰδικιτέρως, μόνον δὲ διὰ τοῦ ἀμοιβαίου συνδυασμοῦ δύνανται νὰ παραγάγωσι τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν ἐνότητα, πλήρη ἀποτελοῦντα ὄργανισμόν. Αὕτη ἡ ἁρμονία, ἡ ἐνότης ἐν τῇ ποικιλίᾳ, τελεῖται διὰ τινος ὑπερτέρας ἀρχῆς, συνδεούσης πᾶσαν ἔκφρασιν, πᾶσαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ὑπόστασιν. Τῆς ἐμφύτου δὲ ταύτης τοῦ ἀνθρώπου τάσεως, τῆς ὠθείσης αὐτὸν πρὸς κοινωνικὸν βίον καὶ ἀποτελούσης τὸν ὑπέρτατον αὐτοῦ ὄργανισμόν, ἀνώτατος δεσμός, παράγων τὴν ἁρμονικὴν ταύτην ἀλληλουχίαν τοῦ ἐν μέρει καὶ τοῦ καθόλου τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, εἶναι τὸ δίκαιον.

Τὸ δίκαιον δὲν εἶναι ἀπόρροια ἐξωτερικῆς ἀφορμῆς καὶ ἐπιδράσεως, κατ' ἀνάγκην πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ βίου δημιουργούμενον, ἀλλ' αὐτοφυὲς ἐμφανίζεται ἅμα τῇ πρώτῃ ἀποκκλύσει καὶ ἀναπτύξει τοῦ πνεύματος ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ· ἡ ἱστορικὴ αὐτοῦ ἀρχὴ δὲν ἔχει ὠρισμένον ἐξόδου σημεῖον, ἀλλὰ κρύπτεται εἰς τὰ ἐσώτατα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ προσωπικότητος, μετ' αὐτῆς γεννηθὲν ἐν τῷ βίῳ καὶ αὐτῆς ὑφιστάμενον πάσας τὰς ἀλλοιώσεις καὶ περιπετείας·

«οὐ γὰρ τε νῦν γε κάχθεις, ἀλλ' αἰεποτε

ζῆ τοῦτο, κ' οὐδέεις σίδεν ἐξ ὅτου φάνη».¹

εἶναι ἡ ζείδωρος ψυχὴ τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος, ἡ μυστικὴ αὐτῆς ἰσχὺς, ἡ ἐκβάλλουσα τοὺς τόνους τῆς κοινωνικῆς ἁρμονίας.

Ἐν τῷ δικαίῳ ἀπεικονίζεται εἰλικρινέστερον καὶ γνησιώτερον ὁ καθόλου ἠθικός καὶ πνευματικός βίος τῆς ἀνθρωπότητος· ὑφ' οἵαςδήποτε φάσεις αὕτη καὶ ἂν προυνισιάζεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τὸ δίκαιον εἶναι αἰεποτε ὁ ἰσχυρότερος συνεκτικός δεσμός τῶν διαφόρων αὐτῆς ἠθικῶν σχέσεων· τότε δὲ μόνον αὐταὶ εἶναι τέλειαι, ἀληθῶς τὸν σκοπὸν καὶ τὴν ἀποστολὴν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας προάγουσαι, ὅποταν οὐδαμῶς πρὸς ἀλλήλας συγκρούμεναι, κανονίζονται ὑπὸ τοῦ δικαίου κατὰ τὸν προσήκοντα ἐκάστη σκοπὸν καὶ τέλος.

Ἀλλὰ τὸ δίκαιον δὲν πραγματοποιεῖται μεμονωμένον, ἀνεξαρτήτως ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ. Ἀποκαλυπτόμενον, λαμβάνει τὴν πλήρη αὐτοῦ ἐφαρ-

¹ Σοφοκλ. Ἀγχιγόνη 456, 457.

μογήν καὶ πραγμάτωσιν ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ διὰ τῆς πολιτείας. Ἐν τῇ σφαίρᾳ ταύτης ἰδίως ἀναπτυσσόμενον καὶ τελειοποιούμενον, συντελεῖ ἐξόχως εἰς τὴν τελειότητα αὐτῆς καὶ εἰς τὴν τελειότητα καθόλου τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας· μόνον πολιτεία, δυναμένη νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ δίκαιον, εἶναι ἀληθῆς πολιτεία, ἀξία τοῦ προσρισμοῦ αὐτῆς. Ἐν αὐτῇ τὸ δίκαιον ἐπιτυγχάνει τὴν πλήρη αὐτοῦ ἀποκάλυψιν, καθιστάμενον ἀναρρισιβητήτως εἰς τῶν ἰσχυροτάτων παραγόντων τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως καὶ προόδου.

Ἄλλ' ἡ πολιτεία, ὅπως πᾶσα ἠθικὴ ἰδέα, δὲν παρίσταται αἴφνης ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ ἀρτιμελῆς, τελεία· ἀκολουθεῖ τοὺς νόμους τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως καὶ τῶν κυριωτέρων αὐτῆς ἱστορικῶν περιόδων καθόλου, ἐν μέρει δὲ τὴν ἐνὸς ἐκάστου λαοῦ ἀνάπτυξιν.

Ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἡ ἱστορία τῆς πολιτείας. Ὅσοι μᾶλλον εἰς λαὸς ἀναπτύσσεται καὶ ἀκμάζει, ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ συνείδησις κρατύνεται, ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ὁ πολιτισμὸς αὐτοῦ τελειοῦται. Εἰς λαὸς ἐπὶ τὰ κρείττω προβαίνων, κτώμενος πλήρη τὴν συναίσθησιν τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας καὶ προσωπικότητος, συλλαμβάνει ἐπίσης πληρεστέραν τὴν ἀρχὴν τοῦ δικαίου καὶ τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας, ἥτις διατυποῦται ἰδίως ἐν τῷ πολιτεύματι, τὸ ὅποσον οὐδαμῶς τυγχάνει ἀφθαρτον καὶ αἰώνιον, ἀλλ' αἰετοτε ὑφίσταται τὰς ἀλλοιώσεις, ὡς ὑφίσταται ἐν γένει ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἠθικότης ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῶν ἀναπτύξει καὶ σταδιοδρομίᾳ¹. Καὶ ἐντεῦθεν ἡ πάλη ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, ἡ διηνεκὴς τοῦ πνεύματος τάσις ἐν τῇ ἱστορίᾳ πρὸς ἐπιτυχίαν αἰετοτε πολιτεύματος, ἀξίου πρὸς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ μέρψωσιν καὶ κατάστασιν· οὐδέποτε δὲ ὁ ἄνθρωπος θέλει παύσει ἀναζητῶν ἐν πολιτικῶν ἰδεῶδες, ὡς οὐδέποτε θέλει ἐπιφωνήσῃ ἐν τῇ ἀναζητήσῃ τῆς ἀληθείας, ἐν τῇ πνευματικῇ αὐτοῦ ἐρευνῇ καὶ ἐργασίᾳ ἐν ὀριστικῶν, ἐν τελευταῖον *Εἴρηκα!*

Ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ζῆτῃ καθ' ἑαυτὸν, μόνος, ξένος πρὸς τὸν περὶ αὐτὸν κόσμον. Ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος μετὰ φιλοσοφικῆς βαθύτητος ἐχαρακτήριζεν αὐτὸν πολιτικὸν ζῶον,² μόνον ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τῶν ὁμοίων αὐτοῦ δυνάμενον νὰ διαναθῆῃ πραγματικῶς καὶ νὰ ζήσῃ· τείνει αἰετοτε πρὸς τινα ἐνότητα, φυσικὴν καὶ ἠθικὴν, δι' ἧς καὶ μόνης ἐπιτυγχάνει καὶ πραγματοποιεῖ πᾶν αὐτοῦ ἐν τῷ βίῳ ἰδεῶδες³. Ἐν δὲ τῇ ιδέᾳ ταύτῃ τῆς ἐνό-

1 Die Form des Staates folgt den Gesetzen der Entwicklung des ganzen Lebens der Menschheit und der Hauptperioden dieser Entwicklung, und insbesondere die Staatsform eines jeden Volksstaates in den Hauptperioden des Lebens des Volks jederzeit angemessen zu gestalten. Krause's das System der Rechtsphilosophie, s. 411.

2 Πᾶσα πόλις φύσει ἐστίν· καὶ ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῶον· καὶ ὁ ἄπολις διὰ φύσιν καὶ οὐ διὰ τύχην ἤτοι φαῦλός ἐστιν, ἢ κρείττων ἢ ἄνθρωπος. Ἀριστ. Πολιτ. Α, α, 7.

3 L'unité, l'association est la loi du genre humain; l'histoire de l'humanité n'est autre chose qu'une marche progressive vers cet idéal. Laurent, Histoire du droit des Gens.

τητος λαμβάνει καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἢ κοινωνία, ἐν μεγελογραφίᾳ περιλαμβάνουσα καὶ ἐκπροσωποῦσα τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου προσωπικότητα. Ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀντανκκλῶνται καὶ ἀναπτύσσονται μεγαλυνόμενα ἅπαντα τὰ ποικίλα στοιχεῖα, ἐξ ὧν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις συνίσταται, καὶ δι' ὧν ἐνεργεῖ πρὸς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τοῦ βίου· ἐν αὐτῇ λαμβάνουσι τὴν ἀληθῆ αὐτῶν ὑπόστασιν καὶ πραγματικότητα διὰ τινος βαθμολογικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἐξελίξεως ἅπασαι ἐκεῖναι αἱ σχέσεις, αἱ ἐν τῷ ἀτόμῳ μὲν κατὰ πρῶτον ἐν σπέρματι μόνον ὑφιστάμεναι, ἀλλὰ βραδύτερον πληρέστερον ἀποτυπούμεναι καὶ τελειοποιούμεναι ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἧς ἐκάστη ἠθικὴ λειτουργία, πρὸς τινὰ τοῦ βίου σκοπὸν συντελοῦσα, εἶναι ἡ περαιτέρω ἔκφρασις καὶ ἀνάπτυξις σωματικοῦ τινος ὀργάνου. Ὅλοι δὲ αὗται αἱ διάφοροι σχέσεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου συνδέονται πρὸς ἀλλήλας διὰ κοινοῦ δεσμοῦ, τοῦ δικαίου, τηροῦντος αὐτὰς εἰς ἀρμονίαν, διαπνέοντος αὐτὰς καὶ συντελοῦντος εἰς τὴν καθολικὴν αὐτῶν ἐνέργειαν, ἣτις εἶναι ἡ ἐπὶ τοῦ κόσμου τούτου πραγμάτωσις τοῦ σκοποῦ τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐκάστη ἐποχὴ κέκτηται ἴδιον τρόπον τοῦ ἀπέπεσθαι καὶ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ὄντων· ἡ ἀνθρωπότης δὲ ἐπιφαίνεται πλήρως ἐπὶ τοῦ θεάτρου τῆς ἱστορίας, ἡ δὲ ἠθικὴ αὐτῆς πρόοδος τελεῖται μόνον διὰ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἐργασίας. Καθὼς χιονοστιβῶς ἐξ ἐνὸς μόνου μορίου τὴν ἀρχὴν αὐτῆς λαμβάνουσα, εἶτα δὲ ἀναπτυσσομένη, μεταμορφοῦται βαθμηδὸν εἰς ὄγκον κολοσσικόν, ἀκαταλόγιστους διαστάσεις λαμβάνοντα, οὕτως ἡ ἰδέα τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, ἀπὸ μικρῶν λαμβάνουσα τὴν ἀρχὴν, ἀναπτύσσεται καὶ κρατύνεται ἐν τῇ πορᾷ τῶν αἰώνων καὶ τῆς ἱστορίας. Πᾶσα ἠθικὴ ἰδέα κατ' ἀναπόφευκτον φυσικὸν νόμον, ἐμφανίζεται ἀτελής κατὰ πρῶτον, ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου τελειοῦται ὑπὸ τὴν ἀκατάπικον ἐνέργειαν τῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Κατὰ τὴν ἀναλογίαν δὲ τούτην τὸ δίκαιον καὶ ἡ πολιτεία, ὑπέρταται ἠθικαὶ ἰδέαι ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ δημιουργίᾳ, ἀκολουθοῦσιν ἰδίως τὸν καθολικὸν τοῦτον νόμον τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου προόδου, ἀτελεῖς κατὰ πρῶτον ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῶν ἀποκαλύψει παριστάμεναι, ἀλλὰ διὰ τοῦ χρόνου ἀναπτυσσόμεναι. Ἐν βλέμμα μόνον ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς καὶ φιλοσοφικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως θέλει καταδείξει τὸν καθολικὸν τοῦτον νόμον ἐν τῇ πλήρει αὐτοῦ σημασίᾳ καὶ σπουδαιότητι δρῶντα καὶ ὑφιστάμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

* *

Δύο ἰδίως ἐποχάς, ἀντιθέτους καθ' ὀλοκληρίαν ἀλλήλαις, παρουσιάζει ἡ ἀνθρωπίνη ἱστορία εἰς τὸν μελετῶντα αὐτὴν μετ' ἐπιστάσεως. Τὴν πρώτην δυνάμεθα γ' ἀποκαλέσωμεν τὴν ποιητικὴν αὐτῆς ἐποχὴν, τὴν δὲ δευτέραν, τὴν περίοδον τῆς πραγματικότητος. Ἐν τῇ πρώτῃ ὁ ἀνθρώπος λαμβάνει τὰ πάντα ἐκ τινος ἀνωτέρας ἀρχῆς καὶ ἐμπνεύσεως, ἐξ ἀποκαλύψεως, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ τούγκυτιον ἐπικρατεῖ δημιουργοῦσα ἡ ἀνθρωπίνη ἀτομικότης.

Πᾶσα ἠθικὴ ἰδέα ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος παρίσταται ὑπὸ τὰς δύο ταύτας ἀντιθέτους ἀπόψεις καὶ φάσεις· κατὰ μείζονα δὲ καὶ ἰσχυρότερον λόγον τὸ δίκαιον καὶ ἡ πολιτεία, αἱ στενότερον πάσης ἄλλης ἠθικῆς ἰδέας μετὰ τοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος συνδεόμεναι, παρέχουσι τὸ αὐτὸ φαινόμενον ἐν τῇ καθολικῇ αὐτῶν ἀναπτύξει. Ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ περιόδῳ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νηπιᾷζει, διατελεῖ εἰσέτι ὑπὸ κηδεμονίαν, οὐδεμίαν κεκτρημένον πλήρη ἰδέαν ἀποδοτικῆς καὶ κτανεργείας ἐν τῇ ἀπόψει τῶν ὄντων. Καὶ τοῦτο τρυφώτερον καὶ ἐναργέστερον καθορῶμεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, τῇ κατ' ἐξοχὴν ταύτῃ πατρίδι τῆς ἀνθρωπίνης νηπιότητος, ἔνθα κατισχύει ἰδίως ἡ θρησκεία, ἰδέα τὰ πάντα ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς περιβάλλουσα καὶ ἀπορροφῶσα, Σφιγξ μυστηριώδης, ἀντὶ ἀληθειῶν αἰνίγματα μόνον ἐξαγγέλλουσα, ἀντὶ φωτός σκοφῶς μόνον καὶ σκότος ἀπαπέλλουσα, φονεύουσα ἐπὶ τέλους τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐν μέσῳ τῶν μυστικῶν αὐτοῦ βερβεχσμῶν καὶ τῶν παραπλανήσεων. Οὐδὲν ὑφίσταται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ διὰ τοῦ ἀνθρώπου· οὐδεμίαν ἔχει οὗτος ἐν τῷ βίῳ σημασίαν· ἡ δὲ ἀτομικότης αὐτοῦ ἐκμηδενίζεται καὶ ἀπόλλυται ἐν τῷ πνευματικῷ τούτῳ λαβυρίνθῳ, μάτην ζητοῦσα τὸν μίτον τῆς Ἀριάδνης — τὴν ἰσχὺν τῆς ἐπιστήμης — ὅπως ψηλακφῶσα ἐξέλθῃ ἀπὸ τῆς σκοτίας εἰς τὸ φῶς καὶ εἰς τὸν ἥλιον.

Ὅπου ἐλλείπει ἡ ἐλευθερία, ἐκεῖ δὲν ὑφίσταται ἀτομικότης· μόνον δὲ διὰ τῆς ἀτομικότητος, τῆς ἀνθρωπίνης αὐτοσυνειδήσεως, ἀναπτύσσεται καὶ κρατύνεται ἡ πολιτεία, ἡ κατ' ἐξοχὴν, ἡ ἐν μεγαλογραφίᾳ αὐτῇ τοῦ ἀνθρώπου παράστασις καὶ ἀποτύπωσις. Ἀτομικότης ἀνευ ἐλευθερίας, ὅπως ἐλευθερία ἀνευ ἀτομικότητος, εἶναι δύο ἔννοιαι, μὴ δυνάμεναι νὰ κατανοηθῶσιν ἀνεξαρτήτως, κειχωρισμέναι ἀπ' ἀλλήλων, εἶναι πρότασις ἑλλιπῆς, οὐδεμίαν δυναμένην νὰ ἔχῃ σημασίαν¹.

Ἐντεῦθεν συμπεραίνομεν ὅτι ἐν τῇ Ἀνατολῇ, τῇ κατ' ἐξοχὴν ταύτῃ πατρίδι τῆς αὐθεντείας καὶ τῆς παράδοσεως, ὅπου τὸ ἄτομον καὶ πᾶσα αὐτοῦ ἐλευθερία ἀπόλλυται ἐν τῇ ἀχνεῖ ἰδέᾳ τῆς θρησκείας, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ πολιτεία ἐν τῇ ἀληθεῖ αὐτῆς ἐνοίᾳ καὶ σημασίᾳ, πολιτεία ἀντικείμενον ἔχουσα τὴν προαγωγὴν τοῦ ἀτόμου καὶ σκοπὸν τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐλευθερίας². Αὕτη δὲν εἶναι παραγόμενον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ προσωπικότητος· ὑφίσταται μόνον κατὰ θεῖαν βούλησιν καὶ παραχώρησιν· οὐδεμία ἀρχὴ πολιτικῆς αὐτοσυνειδήσεως διέπει τὸν ἠθικὸν αὐτῶν βίον· τὸ δίκαιον οὐδαμῶς κατανοεῖται ὡς ἀναπόφευκτος ὅρος τοῦ κοινωνικοῦ αὐτῶν συν-

¹ Freie Entwicklung der Individualität ist eine der ersten und wesentlichen Bedingungen aller Wohlfart, die nicht bloss all dem, was man mit den Worten Civilisation, Bildung, Erziehung, Cultur bezeichnet, gleichberechtigt zur Seite steht, sondern einen Theil und eine nothwendige Voraussetzung aller diesen Dinge bildet. Mill's die Freiheit.

² Der Endzweck des Staates ist im Grunde die Freiheit. (Spinoza).

δέσμου ἔξω τοῦ θρησκευτικοῦ κόσμου οὐδὲν οὔτε σχετικῶς οὔτε ἀπολύτως ὑφίσταται· οἱ δὲ ἱερεῖς, οἱ προνομιοῦχοι οὗτοι πάσης γνώσεως καὶ πάσης ἐπιστήμης φύλακες καὶ ὑποφῆται, εἶναι οἱ ἐρμηνευταὶ τοῦ πολιτικοῦ νόμου, οὗ ἡ παράβασις ἐπιφέρει οὐ μόνον τὴν ὑπέρβασιν καὶ τὴν προσβολὴν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ νόμου, συνεπῶς καὶ τῆς θεότητος, τῆς ἀποκαλύψεως αὐτὸν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ¹.

Ἄλλ' ἡ πολιτεία, ἀναπτυσσομένου τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἀναπτύσσεται ἐπίσης παραλλήλως. Ἄν ἐν τῇ Ἄνατολῇ αὕτη θεωρεῖται δημιουργικῆς θεότητος, ἐκτὸς τῆς ὑποίας ὁ ἀνθρώπος ὡς ἐλευθέρου προσωπικότητος οὐδὲν κέκτηται ζωῆς δίκαιον, οὐδεμίαν πραγματικὴν ὑπόστασιν, ἐν Ἑλλάδι καὶ Ῥώμῃ, ἐνθα κατὰ πρῶτον τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἐλευθέρως ἀποκαλυπτόμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, λαμβάνει πληρεστέραν καὶ ἐναργεστέραν ἐκυτοῦ συνειδήσιν ², καὶ ὅπου ἰδίως ἀποτυπύται ἡ τελειότερα ἔκφρασις τῆς πρώτης ἀνθρώπινης περιόδου, ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας ἀρχεται καθυρωτέρα ἀνατέλλουσα ἐν τῇ ἀνθρώπινῃ συνειδήσει· οὕτω τὴν ἰδέαν τῆς θρησκείας, ἣτις καὶ ἐνταῦθα, εἰ καὶ ἀτελῶς, δεσπόζει ἐν τούτοις κατὰ πρῶτον, διαδέχεται βραδύτερον στενὴ τις εἰσέτι καὶ περιορισμένη πολιτικὴ ἔννοια, ἡ τῆς πόλεως, ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ὑποίας δρᾷ καὶ ὑφίσταται ἡ πολιτεία. Τούτου ἕνεκα ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη, εἰ καὶ θαυμασίᾳ ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις ἐπὶ τῇ δημιουργικῇ αὐτῆς πρωτοτυπίᾳ, δὲν κατορθοῖ ἐν τούτοις νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ διατυπώσῃ αὐτοτελῆ καὶ πλήρη τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας.

Ἡ Ἑλλὰς ἐκπροσωπεῖ ἰδίως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὴν νεότητα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ³, εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν πατρὶς τοῦ κελοῦ, ἡ χώρα τοῦ ἰδεώδους ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ποίησις, ἡ τέχνη εἶναι τὰ μυστικὰ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῆς στοιχεῖα· πᾶν ὅ,τι ἡ ἑλληνικὴ διάνοια συλλαμβάνει, περιβάλλει αὐτὸ διὰ μαγευτικοῦ πέπλου· ὑπὸ τὸν στόνον τῆς λύρας δημιουργοῦνται πόλεις καὶ ἄστυ· ὁ δὲ Ἀπόλλων, ὁ θεὸς τοῦ φωτός, τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ φωτός, εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὸς θεός, εἰς τὸ μαντεῖον τοῦ ὁποίου καταφεύγουσι διαλύοντες τὰς διαφορὰς αὐτῶν οἱ λαοὶ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποίου συνέρχεται ἐν Δελφοῖς τὸ συνέδριον τῶν Ἀμφικτυόνων.

¹ In der Orientalischen Welt folgen für uns Staaten auf Staaten, aber innerhalb derselben ist der Staat selbst nicht der Zweck, denn das allgemeine Innere und Bethätigende desselben ist lediglich das Oberhaupt. Wir haben es hier also mit einem Reiche Gottes, mit einer Theokratie zu thun, gegen die alles Subjective machtlos scheitern würde, wenn es überhaupt schon die Kraft hätte, nur zu bestehen. Hegel's, Philosophie der Geschichte. 104.

² Das griechische Leben, Kann sagen, ist das erste Erstaunen der Menschheit, da der Herr die Furcht seines Angesichts von ihr nahm, und sie frei und erwacht den unermesslichen Glanz der Welt vor sich sieht. . . . Hier zu erst ist dem Menschen ein Geschäft übertragen, hier zuerst freie Staatenbildung. Stahl's die Philosophie des Rechts 1, 42.

³ Hier ist das Junglingsalter der Geschichte. Hegel's Philosophie der Geschichte. 232.

νων. Ἐν ταιαύτῃ κοινωνίᾳ ἡ πολιτικὴ πραγματικότης ὑποχωρεῖ, καταλαμβάνουσα τὰ δευτερεῖα ἐνώπιον τῆς ἀκράτου ποιητικότητος τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἐντεῦθεν ἡ ἑλληνικὴ πολιτεία, ὡς τὸ ὁμηρικὸν ἔπος, ὡς ἡ τραγωδία τοῦ Σοφοκλέους, ὡς ἡ φιλοσοφικὴ τοῦ Πλάτωνος ἔμπνευσις, ὡς ὁ Περθενὼν τοῦ Ἰκτίνου, ἔχει μὲν λαμπρὰν τὴν ἀρχιτεκτονικὴν δημιουργίαν, πλήρη χάριτος καὶ ἐκφράσεως τὸν ἐξωτερικὸν τύπον, ἀλλ' ὡς θετικὸν τοῦ πνεύματος παραγόμενον, ἐντολὴν ἔχον νὰ παραγάγῃ καὶ νὰ ικανοποιήσῃ τὰς ποικίλας αὐτοῦ ἀνάγκας, στερεῖται τῆς προσηκούσης πραγματικῆς ὑποστάσεως καὶ ἰσχύος· καὶ ἰδοὺ ὁ λόγος, δι' ὃν ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ἐν τῷ πολιτικῷ αὐτῆς βίῳ ὑπῆρξεν ἀείποτε νεάζουσα, στερουμένη πάσης σπουδαίας πολιτικῆς δημιουργίας, πάσης ἰσχυρᾶς ἐθνικῆς ἐνότητος· ἐνεκα τῆς φύσεως αὐτῆς ἀνικανὸς νὰ δημιουργήσῃ καὶ συμπήξῃ πλήρη, διαρκῆ πολιτικὴν κοινωνίαν, δυναμὴν εὐδοκίμως ν' ἀντιπαλαίσῃ κατὰ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιθέσεως, ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτῆς ἀνικανότητι, ὑπὸ τὴν πρώτην τοῦ πολέμου προσβολὴν, κατέπεσε καὶ συνετρίβη ¹.

Αὕτη ἡ ἑλληνικὴ πολιτεία καὶ τὸ δίκαιον διευτυπώθησαν ἰδίως ἐν τῇ πλατωνικῇ Πολιτείᾳ, τῇ ἐξαισιωτάτῃ ταύτῃ πολιτικῇ οὐτοπίᾳ πάντων τῶν αἰώνων. Μὴ στηριζομένη ἐπὶ τῶν ἀληθῶν καὶ ἀμεταβλήτων νόμων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀσθενὴς καὶ ὑποσκάζουσα ἐν αὐτῇ τῇ ἡβῃ, μόλις ἀνατείσασα, δύει, πεσοῦσα ὑπὸ τὸ θριαμβευτικὸν τοῦ ξένου κατακτητοῦ ἕϊφος, διότι τὸν πολίτην, οὗ ἡ πολιτεία εἶναι ἡ ὑπερτάτη καθολικὴ ἔκφρασις, δὲν ἐξωγοῦναι καὶ δὲν ἰσχυροποιεῖ τὸ δίκαιον τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ προσωπικότητος, τῆς ἀναξαρτήτου ἀτομικότητος ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτοῦ ἐνεργείᾳ.

Ὁ ῥωμαϊκὸς κόσμος, εἰ καὶ ἀμοιρεῖ τῆς ιδεώδους ἐκείνης διαυγείας καὶ πρωτοτυπίας, ἐφ' ἣ διαπρέπει τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ζωοφορεῖται ἐν τούτοις ὑπὸ τάσεων γεννησιωτέρων καὶ πραγματικωτέρων ἐν τῇ πολιτείᾳ· ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου λαμβάνει καθ' ὅλοκληρίαν τὸ φῶς καὶ τὴν συνείδησιν τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως, ἀλλ' ἐν τῇ ἀπόψει τῆς πολιτείας ὑπερβαίνει τὸν διδάσκαλόν του. "Ὅ,τι ὁ ἑλληνικὸς νοῦς εἶχε παραγάγει ἐν τῇ περιφανείᾳ αὐτοῦ σταδιοδρομίᾳ, τοῦτο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον συνεχίζει ἡ Ῥώμη, ἰδίως διὰ τῆς εὐρυτέρας αὐτῆς πολιτικῆς ιδέας. Τούτου ἕνεκα Ἑλλάς καὶ Ῥώμη εἶναι δύο ἀναπόσπαστα καὶ ἀλληλένδετα σημεῖα ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ, παρ' οἷς ἀμφοτέροις ἐκπροσωπεῖται ἡ πνευματικὴ σύνθεσις τῆς ἀρχαιότητος· διὰ τῆς πρώτης ἀναπληροῦται ἡ δευτέρα· ἡ κατακτηθεῖσα Ἑλλάς δίδει τοὺς νόμους αὐτῆς καὶ τὸν πολιτισμὸν,

¹ La Grèce est née divisée. De Maistre, Du Pape, liv IV, Ch. 11.—Un caractère particulier de la Grèce, et qui la distingue, je crois, de toutes les nations du monde, est l'incapacité à toute grande association politique ou morale. De Maistre, Du Pape, liv. IV ch. 9.

κατακτᾶ¹ πνευματικῶς τὴν δέσποιναν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, μηδ' ἄλλως φαντασθεῖσα ὅτι ἡ μεγάλη αὐτῆς ἡττα ἐτελεῖτο ἐπ' ἀγαθῷ κόσμου, ἐν βυρβύρω εἰσέτι καταστᾶσει δικτελοῦντος, μὴ ἐπιφανέντος εἰσέτι ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἱστορίας². Ἑλλάς καὶ Ῥώμη εἶναι δύο διάφοροι ἀπόψεις τοῦ Πρωτέως τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ· εἰ καὶ ἀντίθετοι δὲ κατὰ τὸ φαινόμενον, ἀμφοτέραι πράγματι συνετέλεσαν ἐπίσης εἰς τὴν πρόοδον καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Παρὰ μὲν ταῖς Ἑλλήσι τὸ ὠραῖον ἐκεῖνο ἔρρυθμον ἦθος, ἡ ἐλευθέρᾳ πολιτεία σύμφωνος πρὸς τὸν ὅλον αὐτῶν χαρακτηῖρα, ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη, ἡ καθόλου φιλοσοφία ἦσαν παραγόμενα τῆς ἀρχῆς τῆς ὑποκειμενικότητος τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, διασπᾶσαντος τὰ δεσμὰ τῆς παραδόσεως, ἅτινα μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐδέσποζον τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα· ἀρχὴ τῆς ἀκμῆς, ἀλλὰ καὶ ἀφορμὴ τῆς ταχείας αὐτοῦ περρακμῆς. Ἄλλ' ἡ ἀρχὴ αὕτη λαμβάνει ἑτέραν φάσιν καὶ ἀποψιν ἐν Ῥώμῃ. Τὸ ἄτομον συλλαμβάνει καθαρώτερον καὶ ἐναργέστερον τὴν σημασίαν αὐτοῦ ἐν τῷ βίῳ καὶ μετὰ μείζονος ἐπιτυχίας διεκδικεῖ τὰ ἀνθρώπινα αὐτοῦ δίκαια ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ³. Ἐντεῦθεν ἀπὸ τῆς πληρεστέρως ταύτης τοῦ ἀνθρώπου ἀπόψεως, τὸ Ῥωμαϊκὸν ἦθος, κατὰ μείζονα ἢ τὸ ἐλληνικὸν λόγον, καθίσταται ἀνθρωπινότερον, κρατύνει τὴν αὐτοσυνηδυσίαν τοῦ πολίτου καὶ οὕτω παρήγαγε βαθμηδὸν τὸ ἰδιωτικὸν τῶν Ῥωμαίων δίκαιον, τὸν κάλλιστον καρπὸν καὶ τὴν εὐτυχιστάτην συγκομιδὴν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἀφ' ἐνός καὶ τοῦ ἀρχαίου δικαίου ἀφ' ἑτέρου· ἀλλ' ἡ πνευματικὴ σφαῖρα καὶ τοῦ Ῥωμαίου ἦτο λίαν περιορισμένη· δὲν ἠδυνήθη γ' ἀνυψωθῆ ὑπὲρ ἄνω τῶν τειχῶν τῆς αἰωνίως πόλεως, μόνον δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὅποτε ἡ Ῥώμη καθίστατο μίᾳ παγκόσμιος μοναρχία, τὸ δίκαιον ἤρξατο λαμβάνον καθολικωτέραν τινὰ ὑπόστασιν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν δὲ τῶν κοσμοπολιτικῶν ἀρχῶν τῆς ἐλληνικῆς Στοᾶς ἤρξατο σχηματιζόμενον τὸ *Jus Gentium*, καθολικόν

¹ Graecia capta ferum victorem cepit, et artes intulit agresti Lation.

² Si les Grecs avaient pu prévoir l'avenir, ils auraient trouvé une consolation à leur défaite dans cette pensée, que la philosophie, la littérature et les arts de la Grèce allaient se répandre dans le monde romain, et conserveraient une influence civilisatrice jusque dans les âges les plus reculés. Laurent, Histoire du droit des Gens, tom. 3er, 147.

³ Was dem Hellenismus den Untergang brachte, ist das Lebensprincip des Römerthums; Das Princip der Subjectivität tritt hier in eine neue Phase, es erscheint als Individualismus, welcher den Einzelmenschen gegenüber dem Gemeinwesen zu einer selbständigen Bedeutung und einem unabhängigen Wirkungskreise erhebt, ja sogar den Schwerpunkt der Existenz in diese individuelle Sphäre verlegt. Hier fühlt sich das Individuum als Träger eines ganz eigenthümlichen Lebensprincipes unabhängig vom Lebensprincip der Gesamtheit, und ebenso berechtigt, die aus seinem Principe hervorquellenden Sonderinteressen geltend zu machen, wie der Staat das Gemeininteresse. Hildebrand's Geschichte und System der Rechts- und Staatsphilosophie, I, 524.

τῶν λογικῶν ὄντων, τὸ ἀπόλυτον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δίκαιον ¹. Ἀνάλογον δὲ πρὸς τὸ δίκαιον ἀνάπτυξιν ὑφίσταται καὶ ἡ πολιτεία, τὴν ἀρχὴν αὐτῆς λαμβάνουσα κατὰ πρῶτον μὲν ἐν μιᾷ πόλει, ἀλλ' εἶτα ἐπεκταθεῖσα ἐφ' ἅπαντα τὸν κόσμον, ὡς ὠνειροπόλησεν αὐτὴν ἡ γενναία σκέψις τῆς στωϊκῆς αἰρέσεως καὶ τοῦ ἀνατέλλοντος τότε χριστιανικοῦ θρησκευματος. Ὁ ἀτομισμὸς ἐνέχυσεν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν συνείδησιν κράτος ὑπεροχῆς καὶ ἰσχύος, ἀλλὰ μοιρῆς δυνάμεις πκρέπεισε καὶ παρώθησε τὴν ἐθνικὴν φιλαυτίαν μέχρι τῶν ἀκροτάτων αὐτῆς ὁρίων. Ἐντεῦθεν ἡ πεποίθησις ἐκείνη εἰς τὸν δαίμονα τῆς Ῥώμης, εἰς τὴν ὑψηλὴν αὐτῆς κλῆσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὅπως, πρὸς βλάβην τῆς ἰδιοφυίας καὶ τῶν δικαίων τῶν ἄλλων ἐθνῶν, παραστῆ κέντρον καὶ ἐστία μιᾶς καθολικῆς δυνάμεως, διὰ τῶν παλμῶν αὐτῆς συγκινοῦσης ἅπαντα τὸν κόσμον. Ἀρχὴ δόξης ἅμα καὶ πτώσεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ῥώμης, ἣτις ἦτο πάντῃ ἀντίθετος πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν μικρῶν πολιτειῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ὧν σκοπὸς ἦτο οὐχὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ ἔθνους ὑπεροχὴ, ἀλλ' ἡ ἠθικὴ τοῦ ἀτόμου προαγωγὴ καὶ τελειότης, ἀλλ' ἣτις ἐπιτυχῶς καλλιεργηθεῖσα ἐν Ῥώμῃ, παρήγαγε τὸ τεράστιον ἐκεῖνο οἰκοδόμημα παγκοσμίου κράτους, καταστρέψαντος μὲν ἀφ' ἐνὸς τὴν ῥωμαϊκὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου συντελέσαντος εἰς τὴν μεταχέτευσιν τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου εἰς τὸν νεώτερον κόσμον. Ἐκτατα δὲ τὸ δίκαιον καθίσταται πράγματι ἀνθρώπινον. Ἦτο Ῥωμαῖος ὁ ποιητὴς ὁ γράψας:

«Homo sum, et humani nihil alienum a me puto» ³.

Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ τέχνη καὶ τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον, τὰ ἐξοχώτατα ταῦτα δύο ἀδελφῶν λαῶν προϊόντα, κατέστησαν αἱ ἠθικαὶ βάσεις τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν καὶ ἡ ἀφετηρῖα νέων ἰδεῶν ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος καὶ ἱστορίας· δι' αὐτῶν σφραγίζεται ἡ πνευματικὴ τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἱστορία· ἀπ' αὐτῶν ὡσαύτως λαμβάνει τὰ πρῶτα τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῆς στοιχεῖα ἡ νεωτέρα ἀνθρωπότης· τὸ πῦρ, τὸ ἀποπεμφθὲν ἀπ' ἀμφοτέρων, τὸ θερμάναν τσαύτας γενεάς καὶ τσαυτὰ ἔθνη, καὶ τὸ ὅποσον ἔσται ἀείπατε τὸ κάλλιστον καὶ σεμνότατον τῆς ἀνθρωπότητος παλλάδιον, διετηρήθη ὑποκαῖον ὑπὸ τὴν ἐσβεσμένην ἐστίαν· μίαν ἡμέραν ἔμελλε νὰ παραγάγῃ μεγάλην πυρκαϊάν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ζωοποιῶν λαὸν εὐρωστότερον καὶ θερμουργότερον. Ὁ λαὸς οὗτος, ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ νέου πολιτισμοῦ, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ δικ-

¹ Il vint un temps ou le jus gentium, considéré d'abord comme un ignoble appendice du droit civil, fut regardé comme le grand modèle, encore imparfait, auquel tout droit devait se conformer autant que possible. Cette crise arriva lorsque la théorie grecque du droit naturel fut appliquée à Rome à l'administration pratique du droit commun à toutes les nations. Maine l'ancien droit 50—51.

² Die welthistorische Bedeutung und Mission Roms in ein Wort zusammengefasst ist die Ueberwindung des Nationalitätsprinzips durch den Gedanken der Universalität. Jhering's Geist des römischen Rechts. I, 1.

³ Terentii Heautontimoroumenos στ. 77.

τυπώτη εἰς αὐτὸν τὴν ἀτομικότητά του, ἔμελλε νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τῶν δασῶν τῆς Γερμανίας, ἐν οἷς εἶχεν ἤδη θαυμάσει αὐτὸν ὁ Τάκιτος, οἶονεἰ προμαντεύων ἐν τῇ αὐστηρᾷ ἐκείνῃ περὶ τῆς Γερμανίας μελέτῃ τὴν μέλλουσαν τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος σημαντικότητα ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

* *

Ἐν τοῖς δάσεσι τῆς Γερμανίας δημιουργεῖται ἡ δευτέρα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος περίοδος, ἡ περίοδος τῆς πραγματικότητος. Ἀπὸ τῶν σπλάγχων αὐτῆς ἐξέρχεται ἡ ἰδέα τῆς ἀτομικότητος, ἡ μεγάλη αὕτη ἠθικὴ ἀρχή, ἐφ' ἧς βασιζέται τὸ δίκαιον καὶ ἡ πολιτεία τῶν νεωτέρων χρόνων¹. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος πρῶτως εἶχε κατὰβληθῆ, συνεπεία τοῦ πλημμελοῦς αὐτοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ, ἐξαντληθέντος πάντῃ τοῦ ἀτόμου, ἀποναρκωθέντος ἐν τῇ ἀγκάλῃ τῶν στωϊκῶν καὶ τῶν ἐπικουρείων δογμάτων. Ἡ παντοδυναμία τῆς ἀρχαίας πολιτείας, ἡ ὑπ' αὐτῆς ἀπορρόφησις τοῦ ἀτόμου, πάσης αὐτοῦ αὐτοδουλίας καὶ ἐνεργείας, εἶχε μεταβληθῆ ἐπὶ τέλος εἰς δεσποτισμὸν ἀφόρητον, ὀλεθρίας σχόντα συνεπείας. Ἐν τῇ ἀφηρημένῃ τῶν τύπων τῆς πολιτείας ἐλευθερία οἱ ἄνθρωποι ὑπελάμβανον ὡσαύτως ἑαυτοὺς ἐλευθέρους, δίχως νὰ αἰσθάνωνται ὅτι αἱ εὐγενέσταται αὐτῶν ἠθικαὶ καὶ πνευματικαὶ δυνάμεις ἀπερροφῶντο ὑπὸ τῆς ἀνωτέρας ἰδέας τῆς πολιτείας καθ' ὀλοκληρίαν. Ἀλλ' ἡ δεσποτεία αὕτη παρήγαγεν ἐπὶ τέλος τὴν ἀντίδρασιν. Ἐν μέσῳ ὕπνου μακρῶν αἰώνων τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἡ ἀνθρωπίνη ἀτομικότης ὠνειρεύετο τὸ δίκαιον αὐτῆς ἐν τῷ βίῳ. Πόθος πρὸς ἐλευθερίαν εἶχε ταραξεί τὸν βερὺν ὕπνον τῆς ἀνθρωπότητος ἐπὶ τέλος, μέχρις οὗ ἐκ τῆς ἐξεγέρσεως αὐτῆς ἐξήλθεν ἡ ἀντίθετος ἰδέα, ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθέρως ἀτομικότητος, ἡ δὲ ἀνθρωπότης ἀρχεται ἐπανακτῶσα τὰ δίκαιά της, ἅτινα ἐπὶ μακρὸν χρόνον εἶχεν ἀπολέσει ἐν μέσῳ τῆς ἐρεβώδους πορείας τοῦ Μεσαίωonos.

Τὸ γερμανικὸν πνεῦμα ἀνατέλλει ἤδη θερμουργότερον καὶ εὐσταλέστερον ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου κρατυνθεῖσα ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ τιμαριωτισμοῦ², ἐν τῇ πάλῃ κατὰ τοῦ διττοῦ δεσποτισμοῦ τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας, ἐξηγέρθη τέλος κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα πλήρης βί-

¹ Der germanische Geist ist der Geist der neuen Welt, deren Zweck die Realisirung der absoluten Wahrheit als der unendlichen Selbstbestimmung der Freiheit ist, der Freiheit, die ihre absolute Form selbst zum Inhalte hat. Diese Idee soll nun in gegenwart des Selbstbewusstseyns in die wirkliche Welt eingebildet werden. Hegel's Philosophie der Geschichte 353. Ταῦτα ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος ὁ δὲ Γάλλος Montesquieu ἐν τῷ Esprit des Lois καλεῖ τοὺς Γερμανοὺς προγόνους του· ἀληθῶς ὁ μελετήσας τὴν νέαν ἱστορίαν, γνωρίζει ὅτι οὐ μόνον τὸ αἷμα τῆς γερμανικῆς φυλῆς ἐνεχύθη ἐν τῷ σώματι τῆς μεγάλης εὐρωπαϊκῆς οἰκογενείας, ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα αὐτῆς διαπνέει ἰδίως τὸν ἠθικὸν ὀργανισμὸν τῶν νεωτέρων λαῶν.

² Was erhielt die Freiheit in den Zeiten des Mittelalters? Das Lehnssystem. W. von Humboldt's Ideen über Staatsverfassung — Le gout de l'indépendance individuelle est un sentiment noble, moral, qui tire sa puissance de la nature morale de l'homme; c'est le plaisir de se sentir homme, le sentiment de la personnalité, de la spontanéité humaine dans son libre développement. . . . c'est par les Barbares germains que ce sentiment a été introduit dans la civilisation européenne. Guizot, Histoire de la civilisation en Europe, 63.

μης φυσικῆς καὶ ἠθικοῦ σθένους καὶ ἀποτυπῶται ἐν τῇ μεγάλῃ εἰκόνι τῆς Μεταρρυθμίσεως, ἀφ' ἧς πράγματι νέα ἄρχεται ἐποχὴ ἠθικοῦ βίου ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ κοινωνίᾳ.

Ἡ Μεταρρύθμισις εἶναι ὁ θρίαμβος τῆς ἐλευθέρου ἀτομικότητος, δι' ἧς ἐγκαινίζεται ἡ κυριαρχία τοῦ λόγου ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως, ἡ ἀυθιπόστασις τῆς σκέψεως, τὸ ἀτομικὸν κριτήριον. Ἡ μεταρρύθμισις εἶναι ἡ ῥῆξις τοῦ νέου πνεύματος πρὸς τὸ ἀρχαῖον, ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς ιδέας, ὡς καθολικῆς καὶ ἐλευθέρου ἐν τῷ βίῳ ἀρχῆς, ἀπολυτρούσης τὸ πνεῦμα ἀπὸ τῆς πέδης τῶν σχημάτων καὶ τῶν τύπων τοῦ σχολαστικισμοῦ, ἡ ἐπίσημος ἀνακλήρουσις εἰς ὑφιστάμενον δόγμα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῆς ἐλευθέρου ἐρεῦνης, τῆς σκέψεως, τῆς ἀμφιβολίας². Ἡ δὲ ἀνθρωπότης τότε πρῶτον συλλαμβάνει καὶ κατανοεῖ τὸ πρόβλημα αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον αὐτοῦ σημασίαν, αἰσθάνεται ἐκυτὴν ἐλευθέραν, χειραφετηθεῖσαν, ἀνεξάρτητον.

Διὰ τῆς Μεταρρυθμίσεως ἄρχεται ἡ νέα ζύμωσις ἐν Εὐρώπῃ, νέα δὲ Σύνθεσις ἐγκαινίζεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πνεύματος, πλήρη λαμβάνοντος τὴν συνείδησιν τῶν δικαιομάτων του. Ὁ Βίκων ἐπιχειρεῖ τὴν ἀνακαίνισιν τῶν ἐπιστημῶν, ἀποδιοπομπῶν ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης τὸ πολυστήμαντον αὐτὸς ἔσθαι τῆς σχολαστικῆς στενότητος· ὁ Καρτέσιος ἐπιφωνεῖ τὸ Cogito ergo sum, πολεμικὸν σύνθημα τῆς νέου τοῦ πνεύματος ἐπαναστάσεως· καὶ τέλος ὁ Σπινόζας ἐν Ὀλλανδίᾳ ρίπτει τὰ θεμέλια νέου φιλοσοφικῆς δημιουργίας, ἧς τὸ οἰκοδόμημα ἀποτελειοῦται βραδύτερον ἐν Γερμανίᾳ³. Τὸ νέον πνεῦμα ἀνακαίνιζόμενον, διεκδικεῖ τὰ δίκαια αὐτοῦ ἐν ἅπασιν τοῖς κλάδοις τοῦ ἠθικοῦ τῶν ἀνθρώπων βίου.

Ἄλλὰ τὸ παρελθὸν δὲν κλίνει, δὲν ὑποκύπτει ἀμέσως πρὸ τῆς νέου ἀποκαλύψεως· πάλιν μέχρι θανάτου, μυριάνεκρος ἐκρήγνυται μεταξὺ τῶν δύο κόσμων, πάλιν ἀναμιμνήσκουσα τοὺς ζοφερωτέρους αἰῶνας τῆς ἀνθρωπίνης βαρβαρότητος. Τὸ δίκαιον τῆς ἀνθρωπότητος πύζει πρὸ τοῦ δικαίου τῆς ἰσχύος· πᾶν κακούργημα ἐν γνώσει τελεῖται διασκοῦντος τοῦ μεγάλου ἐκείνου θρησκευτικοῦ πολέμου, πᾶσα δ' ἄλλη ἀρχὴ πολιτισμοῦ καὶ φιλανθρωπίας τίθεται ἐκτὸς ἐνεργείας. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει τῆς τότε εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας ἡ δημοσία συνείδησις ἐξεγείρεται κατὰ τῶν διαπραττομένων φρικαλεότητων, ἡ δὲ ἐπιστήμη, ἡγῶν ἰδεῶν φιλανθρωποτέρων, προσέρχεται ἐπίκουρος, διατυποῦσα νέου σκέψεις, ἀναγορεύουσα νέου ἀρχὰς, εὐρυτέρας καὶ εὐ-

1 Das princip der neueren Zeit, wie es sich als Philosophie aussprach, mit dem Zweifel an der Realität und Wahrheit der sinnlichen Existenz anhub. Feuerbach's Geschichte der neueren Philosophie 15.

2 Spinoza ist Hauptpunkt der modernen Philosophie: entweder Spinozismus oder Keine Philosophie. . . Wenn man anfängt zu philosophiren, so muss man zuerst Spinozist sein; die Seele muss sich baden in diesem Aether der Einen Substanz, in der Alles, was man für wahr gehalten hat, untergegangen ist. Hegel's Geschichte der Philosophie.

γενεστέρας τῶν μέχρι τοῦδε ἰσχυουσῶν ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος.

Τῆς ἐπιστημονικῆς ταύτης ἐξεγέρσεως πρώτη δίδει τὸ σύνθημα ἡ ἐλευθερία Ὁλλανδία δι' ἐνός τῶν τέκνων αὐτῆς, τοῦ Οὐγγωνος Γροτίου. Νοῦς ἀνεξάρτητος ὁ Γρότιος καὶ φιλελεύθερος, πεποτισμένος τὰ νόμιμα ὑγιούς καὶ ὀρθόφρονος φιλοσοφίας, εὐτολμος ἐξκνέστη ἐν τῇ δυστυχεῖ ἐκείνῃ ἐποχῇ, ὑψῶν τὴν φωνὴν ὑπὲρ τῶν δικαίων τῆς ἀνθρωπότητος, βάλλων τὰ θεμέλια νέας τοῦ δικαίου ἀπόψεως ἐν τῇ ἐπιστήμῃ. Αἱ σκέψεις αὐτοῦ ἦσαν γενναῖαι, ἀντάξιαί τῆς ὑπερυγαζούσης νέας ἐποχῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ διὰ τοῦτο κατέστησαν ῥηξικέλευθοι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐπιστήμης. Τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ: *De jure belli ac pacis* ἀναγορεύεται ὁ κώδιξ τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου, νέας ἐπιστήμης καθισταμένης, τοῦ δικαίου, οὐχὶ ἀπορρέοντος ἀπὸ τινος θείας ἀποκαλύψεως, ἀπὸ τινος θετικοῦ νόμου, ὡς δυσχυρίζετο ἰδίως ἢ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης φιλοσοφία, ἀλλ' ἀπὸ τῆς κλωνίας καὶ ἀναλλοιώτου τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, πρὸς κοινωνικότητα τεινούσης, ἀπὸ τῆς ἐλευθέρως αὐτοῦ λογικῆς προσωπικότητος, συνωδᾷ τοῖς νέοις δόγμασι τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως.¹

Πρῶτος ὁ Γρότιος ἔθηκεν ἀσφαλεῖς τὰς βάσεις τῆς νέας τοῦ δικαίου φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης· κατέστη ὁ πατήρ αὐτῆς πράγματι². Ἐκτοτα ἡ σημασία τῆς μελέτης τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ἡ σπουδαιότης αὐτοῦ ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ καθίσταται ἀναπόφευκτος ἐν τῇ σπουδῇ τῶν νομικῶν ἐπιστημῶν, πρώτη δὲ ἡ Ἀϊδελβέργη ἀξιοῦται τῆς τιμῆς τῆς ἰδρύσεως ἑδρας τῆς φιλοσοφικῆς τοῦ δικαίου τῆς ἐπιστήμης³.

Οἱ μαθηταὶ τοῦ Γροτίου, ὁ Πουφενδόρφιος⁴, ὁ Λεϊβνίτιος⁵, ὁ Θωμάσιος⁶, ὁ Βόλφιος⁷ ἐξακολουθοῦσι συνεχίζοντες τὴν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ σκέψιν τοῦ μεγάλου διδασκάλου. Ἡ Γερμανία, ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην τῆς Ἑυρώπης χώραν, κοίτις καὶ μήτηρ τῆς νέας ἐπιστήμης, δίδωσι τὸν τόνον εἰς τὴν πρόσδον τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τῆς μελέτης τοῦ δικαίου, ὡς τῆς βάσεως καὶ τῆς ἀφετηρίας τῆς ἐπιστήμης τῶν νόμων. Βραδύτερον αἱ ἀφηρημέναι θεωρίαι τῆς ἐπιστήμης ἀρχοῦνται λαμβάνουσαι σάρκα καὶ ὑπόστασιν ἐν τῇ πολιτείᾳ, ὁ

1 Jus naturale est dictatum rectae rationis, indicans actui alicui ex eius convenientia aut inconvenientia cum ipsa natura rationali et sociali inesse moralem turpitudinem aut necessitatem moralem. Grotii de jure belli ac pacis, lib. I, cap. I. § 70.

2 Er (Grotius) wurde mit Recht allgemein als der Begründer der naturrechtlichen Rechtsphilosophie und des modernen Völkerrechts verehrt. Bluntschli's Geschichte des allg. Staatsrechts. 74.

3 Ὁ Σαμουὴλ Pufendorf διορίσθη ἐν ἔτει 1661 ὑπὸ τοῦ ἐκλέκτορος Carl Ludvig von der Pfalz καθηγητῆς τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἀλληλεθνοῦς δικαίου ἐν Ἀϊδελβέργῃ.

4 De jure naturae et gentium libri octo.

5 Nova Methodus jurisprudentiae καὶ πολλὰ καὶ τῶν ποικίλων συγγραμμάτων του.

6 Drei Bücher der göttlichen Rechtsgelahrtheit — Fundamenta juris naturae et gentium.

7 Jus naturae methodo scientifica pertractatum.

Φρειδερίκος δημοσιεύει τὸν κώδικα αὐτοῦ, πόρισμα τῶν νέων ἀρχῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης¹, ἡ δὲ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως, ἀνερχομένη μέχρι τοῦ θρόνου διὰ τοῦ αὐτοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀνκηρύττεται ἐπίσημως πολιτικὸν δόγμα, σύμφωνον τῇ ἀληθεῖ ἐννοίᾳ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως².

Οὕτως ἀρχεται ἀναπτυσσόμενον τὸ νέον δίκαιον ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἐξασκοῦν τὴν ἀγκυροποιὸν αὐτοῦ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς πολιτείας. Ἄλλ' ἡ ἐπανάστασις αὕτη, δι' ἧς ἐγκαινίζεται ὁ νέος κόσμος, δὲν εἶχε τελεσθῆ εἰσέτι ἢ ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς ἐπιστήμης ἢ κοινωνίᾳ καὶ ἡ πολιτεία ἀναγνωρίζουσι καὶ ὑποτάσσονται εἰς τὸ ἀρχαῖον δικέφαλον καθεστῶς, τὸν πάππυ καὶ τὸν αὐτοκράτορα, ὡς τὸ Α καὶ τὸ Ω τοῦ βίου, ὡς τὸ ἀδιάσειστον ἔρεισμα τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Τὸ πνεῦμα τῆς ἐκκλησίας, κατισχύον ἐν τῇ πολιτείᾳ, μοναρχικὸν καὶ μισελεύθερον, ἐξήπλου τὰς μελαίνας αὐτοῦ πτέρυγας ἐπὶ τῆς Εὐρώπης. Ἄλλ' ἡ μεταρρυθμίσις, ἡ διαμαρτυρήσις αὕτη τοῦ νεωτέρου πνεύματος κατὰ τοῦ ἀρχαίου καθεστῶτος, ἀρχεται ἤδη δίδουσα ὠθησὶν καὶ ζωὴν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν κοινωνίαν. Cogito, ergo sum, πολυσήμαντον δόγμα ὑπερτέρου βίου ἀρχὴ νέας ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς δημιουργίας ἢ παράδοσις, ἢ ἀποκάλυψις ἐξαστρακίζονται καὶ ἀντ' αὐτῶν ἀναγορεύονται περιφανῆ τοῦ νεωτέρου πνεύματος δόγματα ἢ ἐλευθέρᾳ ἔρευνᾳ καὶ σκέψις, ἀνευ τῶν ὁποίων οὐδεὶς πολιτισμὸς, οὐδεμίᾳ κοινωνίᾳ δύναται νὰ προκόψῃ. Ἐπὶ τούτων δὲ τῶν ἀρχῶν θεμελιούται ἅπασα ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη.

Ταύτης τῆς πραγματικῆς ἐξεγέρσεως καὶ διαμαρτυρήσεως ἄμετος καθίσταται συνέπεια ἡ πολιτικὴ διαμαρτυρήσις καὶ μεταρρυθμίσις, ἡ Ἐπανάστασις, ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἡ πρώτη τελεῖται ἐν Ἀγγλίᾳ, ἡ δὲ δευτέρα, ἡ κατ' ἐξοχὴν, ἐν Γαλλίᾳ.

Ὅπως ἐν τῷ κόσμῳ τῆς φύσεως πᾶσα βιαία μεταβολή, ἀλλοιοῦσα τὸν παλαιόν, δημιουργεῖ ἐκ τῶν ἐρείπιων τοῦ πρώτου νέον κόσμον, τελειότερον, οὕτω καὶ ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ἠθικῆς ιδέας πᾶσα ἐπανάστασις καὶ μεταβολή, μεταβάλλουσα τὴν μορφήν τοῦ παρελθόντος, μεταδίδει νέον τύπον καὶ ἐκφρασιν εἰς τὸν γεννώμενον κόσμον. Ἡ ἀνθρωπότης δὲν προοδεύει, οὔτ' ἀναπτύσσεται, κανονικῶς βαίνουσα ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ἀποστολῆς, ὑπάκειται ἐκ δικλειμμάτων εἰς βικίους, ἀκκαλήπτους ἐρεθισμοὺς καὶ σπαραγμοὺς, οἵτινες μεθ' ὅλας τὰς συμπαρημαρτούσας βλάβας, τὰ μάλιστα

1 Il y avait de la grandeur à concevoir le projet d' un code général, et à convier à l' oeuvre la science de tous les jurisconsultes de l' Europe. . . . L' unité dans les lois qu'avaient conçue récemment Bacon et Leibniz, était l' avènement de l' esprit philosophique s' élevant à l' universalité sur les ruines du génie pontifical et catholique. L'ermineur l' influence de la philosophie du XVIII Siècle sur la législation du XIX.

2 In meinen Staaten Kann Jeder nach seiner Fagon selig werden. Τὸ δόγμα τοῦτο ὁ Φρειδερίκος εἰρότερον διατύπωνεν ἐν τῷ Μακκιαδέλλῃ αὐτοῦ (18, 21, 26), βραδύτερον δ' ὡς βασιλεὺς καὶ ἐπραγματώσα, καλίσας ἐν τῇ ἀλλῇ αὐτοῦ τοῦ κορυφαίου τῶν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἐλευθεριαζόντων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐν οἷς τὸν Voltaire, τὸν La mettrie κλπ.

εἰς τὴν πρῶτον αὐτῆς συμβάλλουσιν. Ἡ ἐπανάστασις, ἡ θύελλα αὕτη τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, εἶναι ἐπίσης ἀναγκαία καὶ ἀναπόφευκτος ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ, ὅπως καὶ ἡ θύελλα ἐν τῷ βασιλείῳ τοῦ φυσικοῦ κόσμου.

Πᾶσα ἐπανάστασις μεταδίδει νέαν ζωὴν καὶ ἐνέργειαν εἰς τὸ ἠθικὸν σῶμα τῆς κοινωνίας, τῆς δὲ πνευματικῆς ταύτης ζωῆς καὶ ἐνεργείας τῆς ἀνθρωπότητος συνέπεια καθίσταται ἀναγκαία ἡ παραγωγή καὶ ἡ δημιουργία νέων ιδεῶν καὶ ἀπόψεων ἐν ταῖς διαφόροις τοῦ ἐπιστητοῦ κλάδοις. Μετὰ σφοδρὸν χειμῶνα ἡ βλάστησις εἶναι αἰετοτε ζωηρότερα καὶ πλουσιωτέρα.

Ἡ κυρίως ἐπανάστασις ἐν τῷ βίῳ τῆς νεωτέρας ἀνθρωπότητος ὑπῆρξεν ἰδίως ἡ γαλλικὴ ἢ ἀγγλικὴ δὲν εἶναι ἢ ἐν σποραδικῶν φαινόμενον, οἷον προανήκρουσμα τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Αὕτη ὑπῆρξεν ἔργον καθολικῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως. Πάντα τὰ ἀνεξάρτητα καὶ ρηξικέλευθα πνεύματα τῆς Εὐρώπης συνεισήνεγκον ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τὸν ὄβολόν αὐτῶν: ὁ Σπινόζας, ὁ Λώκιος, ὁ Βολταῖρος, ὁ Ρουσσώ, ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία, ὧν τὰς ιδέας ἐζήτησε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον νὰ πραγματοποιήτῃ ἡ ἐπανάστασις. Τὸ περὶ κυβερνήσεως τοῦ Λωκίου σύγγραμμα, τὸ *Πνεῦμα τῶν Νόμων* τοῦ Μοντέσκίου, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ *Κοινωνικὴ Συμβολή* τοῦ Ρουσσώ ἦσαν τὰ ἐντελέστατα ἐγχειρίδια τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης, ἧτις εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐξέγερσις τῆς ἀνθρωπίνης ιδέας ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἐντεῦθεν ἡ καθολικότης τοῦ πνεύματος αὐτῆς, ἀνακηρύττοντος τὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου, συγκινοῦντος πᾶσαν ἀνθρωπίνην διάνοισιν καὶ καρδίαν.

Ἀπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἀρχεῖται νέα περίοδος ἐν τῇ ἱστορίᾳ: ἡ ἀνθρωπότης κηρύσσεται πράγματι ἐλευθέρη, ἀνεξάρτητος. Τὸ ἄτομον ἀπελευθεροῦται καὶ ἀναγνωρίζεται ἐπισήμως ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ προσωπικότης.

Τὸ δίκαιον καθιεροῦται ἤδη ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ σημασίᾳ ὡς ὁ σπουδαιότερος παρχῶν ἐλευθέρως πολιτικῆς κοινωνίας¹: τὸ δίκαιον καθίσταται ἡ ζωὴ, ἡ ζωοποιούσα πᾶσαν ἐν αὐτῇ ἠθικὴν ιδέαν. Ἐντεῦθεν ἡ σπουδαιότης τῆς περὶ αὐτοῦ ἐπιστήμης κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρόνους: ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου ἀναίρεται βαθμηδὸν ὑπὲρ τὴν τετριμμένην σφαῖραν τῶν καθ' ἡμέραν σμικρολογιῶν, ἀφιπταμένη εἰς τὸν αἰώνιον αἰθέρα τῆς ἀπολύτου ἀληθείας.

Τὸ ἔργον τοῦ φιλοσόφου δὲν εἶναι ἀπλῆ ἐρμηνεία μόνον, λεπτομερῆς ἔρευνα καὶ ἀνάλυσις μιᾶς ιδέας, εἶναι ἔμπνευσις, ὑπερτέρα σύλληψις ἐνὸς καθολικοῦ κόσμου: ἡ ἀληθὴς φιλοσοφία δὲν ἀναγνωρίζει αὐθεντίαν οἰκνυδῆποτε ἢ τοῦ λόγου τὸ κριτήριον. Ἐντεῦθεν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης τὸ δίκαιον κτᾶται μείζονα ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ σημασίαν, ὑπερτέραν ἐν ταῖς τῶν ἀνθρώπων σχέσεσι καθολικότητά. Ἐκτοτε ἡ ἐπανάστασις ἐν τῇ πνευματικῇ σφαίρᾳ καὶ ἡ ἐπανάστασις ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς πολιτείας, ἡ ἐλευθερία ὡς ἡ ὑπερτάτη

¹ Im Gedanken des Rechts ist also jetzt eine Verfassung errichtet worden, und auf diesem Grunde sollte nunmehr alles basirt seyn. Hegel's Philosophie der Geschichte, 441.

ἠθικὴ ἀρχὴ τοῦ βίου, συμβαδίζουσιν ἐν ἁρμονίᾳ. Ὁ Ἐρμάνουήλ Κάντιος, σύγχρονος τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, τῶν μεγάλων αὐτῆς ιδεῶν τρέφειμος, πλήρως φιλοσοφικῆς ἐμπνεύσεως, ὄνειροπολεῖ τὸν ἄνθρωπον ἐν μεγαλαογραφίᾳ, ἐν τῇ ὑψίστῃ αὐτοῦ ἐνότῃ, τέκνον μιᾶς ὀρισμένης πολιτείας καὶ δικτυποῖ τὰς περὶ αἰωνίου εἰρήνης ἀποκαλύψεις του¹. ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἤδη κληρὸς καὶ προνόμιον ὀλίγων ἐκλεκτῶν μόνον φύσεων, εἶναι πραγματικὴ συνείδησις τῆς καθόλου κοινωνίας.

Τούτου τοῦ λόγου ἕνεκα ἡ νέα κοινωνία ἀνεξάρτητος, σκεπτομένη, αὐτὴ δίδωσι σήμερον τὸ σύνθημα καὶ ἐμπνέει τὰ ἐξοχώτερα πνεύματα, ἀπὸ τῶν σπλάγγων αὐτῆς λαμβάνοντα τὰς ἀποκαλύψεις των ἢ ἐπιστήμη κατέστη ἢ γνησιωτέρα ἔκφρασις τῆς κοινωνικῆς τῶν λαῶν καταστάσεως. Ἐντεῦθεν ἡ αὐθεντεία, ἣν ἔσχε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας, ἡ βᾶσις αὐτῆ τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀνθρωπίνῃ ἐπιστήμῃ, ἥς ἡ ἀνάπτυξις ὑπὲρ πάσαν ἄλλην συντελεῖ εἰς τῶν κοινωνιῶν τὴν εὐημερίαν. Αἱ κοινωνικαὶ, αἱ πολιτικαὶ ἐπιστήμαι λαμβάνουσιν ἑκτακτὸν ἀνάπτυξιν. Τὸ δημόσιον δίκαιον, τὸ ἀλληλεθνές, τὸ ποινικόν, ἡ κοινωνικὴ οἰκονομία σχηματίζονται ἰδίως ἐπὶ τῇ βᾶσει καὶ κατὰ τὰς θεωρίας τοῦ φιλοσοφικοῦ δικαίου· τὸ ἰδιωτικόν δίκαιον ὑφίσταται τὴν ἄμεσον αὐτοῦ ἐπενέργειαν, ἡ δὲ πολιτεία ἐπιλύει τὰ ἀπασχολαῦντα τὸν ἠθικὸν τοῦ ἀνθρώπου βίου ζητήματα συνῶδὰ τοῖς δόγμασι τῆς ἐπιστήμης. Πόσα κατὰ τὴν ἡμετέραν ἐποχὴν ὀφείλομεν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν τῶν βᾶσεων, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ κοινωνία καὶ ἡ πολιτεία! Ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπισήμως ἀνακηρύττεται ὡς ἐλεύθερον, ἡ δουλεία καταδικάζεται καὶ κατὰ θεωρίαν καὶ κατὰ πράξιν, ἀφοῦ οὐδεμίαν θρησκείαν ἐπαρκῶς τοῦτο κατώρθωσεν, ἡ δὲ ἀδελφότης τῶν λαῶν ἤρξαστο πράγματι καθισταμένη καθολικὴ τῶν ἀνθρώπων συνείδησις.

Καὶ τίνα τὰ αἴτια τῆς πνευματικῆς ταύτης ἐπαναστάσεως ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ; Μόνη ἡ φιλοσοφικὴ μελέτη τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας, ἡ ἔρευνα τῆς κοινωνίας καὶ τῶν διεπόντων αὐτὴν ἠθικῶν νόμων, ἡ ἀνύψωσις τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ὑπερέρου πνευματικοῦ ὄντος ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὡς ἠθικοῦ μικροκόσμου, κέντρου καὶ ἐστίας πάσης ἠθικῆς ιδέας, διεπούσης τὸν ἀνθρώπινον βίον, συνετέλεσεν ἰδίως εἰς τὴν ἐξύψωσιν τοῦ πολιτικοῦ σκοποῦ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Οἱ ἄνθρωποι ἀνεκηρύχθησαν ἴσοι ἀλλήλοις, δι' ἐνὸς κοινοῦ δεσμοῦ συνδεόμενοι, πρὸς ἐν καθολικὸν ἀποβλέποντες τέλος. Ἄλλοτε ἐν τῇ πόλει μόνον ἐξστείνετο ὀλοκληρὸς ὁ ἠθικὸς τοῦ ἀνθρώπου ὀρίζων, βραδύτερον ἐν ἐνὶ ἔθνει καὶ σήμερον ἐν ὀλοκλήρῳ τῇ ἀνθρωπότητι. Τὰ

¹ Die Idee eines Weltbürgerrechts ist keine phantastische und überspannte Vorstellungslart des Rechts, sondern eine nothwendige Ergänzung des ungeschriebenen Codex, sowohl des Staats als Völkerrechts zum öffentlichen Menschenrechte überhaupt, und so zum ewigen Frieden. . . Im m. Kant's Zum ewigen Frieden. 2. Abschnitt.

ὄνειρα τῆς Στοῆς, οἱ πόθοι τοῦ χριστιανισμοῦ ὁσημέρκι λαμβάνουσι σάρκα καὶ ὑπόστασιν διὰ τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης, ἧς τὸ κύριον τοσοῦτον ἔξοχον ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Τὸ ἰδεῶδες τῆς μελλούσης ἀνθρωπότητος, τὸ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης παρσκευαζόμενον, ἔσται ἡ κοσμοπολιτικὴ ἰδέα τῆς ἀδελφότητος τῶν λαῶν, τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ἐν ὁμοσπονδίᾳ ἐνότητος ¹. Ἡ κοινωνικότης, ὁ ἠθικὸς οὗτος δεσμός, ὁ συνδέων τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἀλλήλους, δὲν ἔχει ἐννοικαν, οὐδὲ περιρίζεται εἰς ἓν μόνον ἔθνος, εἰς μίαν μόνην φυλὴν, ἀλλ' εἰς ἅπασαν τὴν ἀνθρωπότητα. Οἷα δικαιολογικὴ σχέσις ὑφίσταται μεταξύ τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους, τοιαύτη ὑφίσταται καὶ μεταξύ τῶν πολιτειῶν ἐντεῦθεν ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου τῶν λαῶν ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἐπιστήμῃ, ἀρξαιμένη ἤδη καὶ θριαμβεύει καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ πράξει ², ἀπορρέουσα ἰδίως ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ φυσικοῦ τῶν ἀνθρώπων δικαίου ³. Τοιαύτη ἡ πολύτιμος ὑπερησία, ἣν προσήνευχε τῇ νεωτέρᾳ κοινωνίᾳ φιλοσοφικὴ ἀνεξάρτητος καὶ πεφωτισμένη. Εὐγενὲς καὶ γενναῖον φιλοσοφικὸν πνεῦμα, ἰπτάμενον μέχρι τῶν ὑψίστων σφαιρῶν τοῦ ἀπολύτου, ἐρευνῶν τὸν ἀνθρώπον ὑφ' ἀπάσας αὐτοῦ τὰς σχέσεις, ἐν ἀπάσαις ταῖς λεπτομερείαις τοῦ ἀτομικοῦ καὶ τοῦ καθολικοῦ αὐτοῦ βίου, καταβιάζον αὐτὸν ἀπὸ τοῦ κόσμου τῆς ἰδέας εἰς τὴν χώραν τῆς πραγματικότητος, εἰσδύον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν, ἀποκαλύπτον αὐτῇ τὴν σημαντικότητά αὐτῆς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, τοιοῦτον κατέστη σήμερον τὸ πνεῦμα τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης, κατελθούσης πράγματι ἀπὸ τῶν συννέφων καὶ εἰσελθούσης εἰς τὰς κατοικίας τῶν ἀνθρώπων, ἀνερευνησάσης τὰς ἀδιεξόδους ἀτραπούς τῆς καθολικῆς ἰδέας τῆς ἀνθρωπότητος, ἀναλυσάσης ἅπαντα τὰ διαφέροντα τὸν ἀνθρώπινον βίον ζητήματα, ὧν ἡ ὀρθὴ κατανόησις εἶναι ὄρος ζωῆς καὶ θανάτου διὰ τὸν ἠθικὸν ὄργανισμὸν τῆς κοινωνίας καὶ ἀφ' ὧν ἐξαρτᾶται ἡ καθολικὴ τῶν λαῶν εὐημερία.

* *

*

Ἐν τῇ διαλεκτικῇ ἰδέᾳ τῆς προόδου ἀναπτύσσεται κατ' ὀλίγον ἡ ἀληθὴς αὐτῆς καὶ τελεία ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ, διαφόρους λαμβάνουσα βαθμοὺς ἀναπτύξεως καὶ τελειότητος. Ὁ ἠθικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ σταδιοδρομίᾳ οὐδὲν ἔστιν ἕτερον, ἢ μία τοιαύτη βαθμολογικὴ ἐξέλιξις καὶ ἀποκάλυψις τῆς ἰδέας τοῦ ἀπολύτου.

Ἐν μιᾷ τῶν φάσεων τούτων τῆς ἐπὶ τὰ πρόσω ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπινου

¹ Der einzelne Mensch kann nur gewinnen vollweseulich sein individuelles Recht, wenn die ganze Menschheit auf Erden als Ein gesellschaftliches Ganzes vollendet sein wird, Krause's System der Rechtsphilosophie, 467.

² Ἐν τῇ μεταξύ Ἀγγλίας καὶ Ἀμερικῆς ἐρίδι ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς Ἀλαβάμας.

³ Der Gedanke des Weltbürgerrechts, den Kant als eine ideale Hauptforderung des neuen Völkerrechts ausgesprochen, hat heute schon zum Theil eine reale Wahrheit, und dieses Weltbürgerrecht ist so wenig unverträglich mit dem besonderen Staatsbürgerrecht, als dieses mit dem Gemeinde—und Ortsbürgerrecht. Bluntschli's das moderne Völkerrecht, 27.

πνεύματος διατελοῦμεν σήμερον, ἐν μιᾷ νέᾳ περιόδῳ τοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος, ἐν τῇ περιόδῳ τῆς αὐτοσυνειδήσιας, τῆς ἐλευθέρως ἀτομικότητος, ἐν τῇ ἀνδρική τῆς ἀνθρωπότητος ἡλικίᾳ, ὡς ἔλεγεν ὁ Κράουζε, ἐν τῇ θετικῇ, ὡς εἶπεν ὁ Αὔγουστος Κόντης. Ἡ ἐλευθερία εἶναι ὁ εὖελπις αἰὼνός τῶν λαῶν, τὸ μυστικόν τοῦ μεγαλείου αὐτῶν παλλάδιον, τὸ ἀσθεστον πῦρ τῆς ἀκτακτικύστου αὐτῶν ἀναπτύξεως καὶ προόδου. Ὁ ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ καὶ τῷ δικαίῳ βίῳ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἶναι ὁ βίος, δι' οὗ τοῦτο ἐλευθέρως ὄρων τυγχάνει τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ.

Ἀπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως — τῆς κατ' ἐξοχὴν ταύτης ἀνθρωπίνης ἐπαναστάσεως ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἱστορίας — ἀρχεται ἰδίως χρονολογουμένη ἡ νέα αὕτη περίοδος, ἥς συνέπειαι ἢ ζύμωσις ἐν τῷ ἠθικῷ βίῳ τῆς νεωτέρας κοινωνίας. Ἡ ζύμωσις αὕτη διαρκεῖ μέχρι τῆς σήμερον, ἡ δὲ καθολικὴ σύνθεσις τῆς νεωτέρας ἀνθρωπότητος δὲν διετυπώθη εἰσέτι ἀρκούντως καὶ προσηκόντως. Ὁ πόλεμος τῶν ἀντιμάχων ἰδεῶν δὲν κατέπαυσεν, ὁ δὲ ἠθικός βίος τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν κυμαίνεται ἕως τῆς στιγμῆς ταύτης μετὰ ἀντιθέτων πνευματικῶν ρευμάτων. Νέα ζητήματα καὶ νέα λύσεις καὶ ἐκ τῶν λύσεων τούτων ἕτερα πάλιν ζητήματα, αἰωνίως ἀπασχολοῦντα τὸν Οἰδίποδα τῆς ἐπιστήμης. Ἡ πάλη αὕτη, ἣτις μετὰ πείσματος τελεῖται σήμερον ἐν τῇ πεπολιτισμένῃ Εὐρώπῃ, καὶ ἣτις εὐτυχῶς ἢ δυστυχῶς ἐλάχιστον συγκινεῖ τὸν ἠθικόν καὶ τὸν πνευματικὸν βίον τῆς καθ' ἡμᾶς ἀρτιπαγοῦς κοινωνίας, δὲν εἶναι ἄνευ ἐνδιαφέροντος διὰ τὸν μελετῶντα μετὰ προσοχῆς τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Μία νέα ἀλήθεια πρόκειται ν' ἀποκαλυφθῇ ἐκ τῆς πάλης ταύτης, ἀπὸ τῶν ἐρειπίων ἐνὸς καταρρεύσαντος κόσμου μέλλει ν' ἀναγεννηθῇ ὁ φοῖνιξ νέου κόσμου, οἷον προπαρασκευάζει αὐτὸν ἡ καθ' ἡμᾶς ἐπιστήμη καὶ ἡ ἀλήθεια αὕτη, ἀπέρροια μακρῶν ἀγώνων, δυσπόνου ἐγκυμανήσεως, μέλλει νὰ ἐξέλθῃ σεμνὴ καὶ ἔξοχος, ἀνταξία τῆς ἐποχῆς, ἐν ἣ διατελεῖ ἡ νεωτέρα κοινωνία.¹

Μία σύνθεσις εἶναι ἀείποτε τὸ ἀναπόφευκτον πόρισμα δύο ἢ πλειόνων ἀντιθέσεων. . . . Τοῦτο διατυποῦται ἐν παντὶ τοῦ ἐπιστητοῦ εἶδει, ἐν πάσῃ μεγάλῃ ἱστορικῇ περιόδῳ. Οὐδεμίαν ἰδέαν παράγεται ἄνευ βαθείας λογικῆς ἀφορμῆς, τὴν ρίζαν αὐτῆς ἔχουσα ἐν τινι καταστάσει τῆς κοινωνίας, ἥς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τυγχάνει καθολικὴ ἢ μερικὴ ἔκφρασις.

Ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας, τῇ κατ' ἐξοχὴν ταύτη ἀνθρωπίνῃ ἐπιστήμῃ, βλέπομεν ὡσαύτως τὴν θεωρίαν ταύτην ἐφαρμοζομένην. Ἀπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἀπὸ τῆς θυέλλης, ἣτις περὶ αὐτὴν διεχύθη, προήλθον διάφοροι σχολαί, διαφόρως συλλαμβάνουσαι τὴν ἀρχὴν

¹ Wir müssen überzeugt sein, dass das Wahre die Natur hat durchzudringen, wenn seine Zeit gekommen, und dass es nur erscheint, wenn diese gekommen, und desswegen nie zu früh erscheint, noch ein unreifes publicum findet. Hegel's Phänomenologie des Geistes 57.

καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας, ποικίλως συζητοῦσαι τὴν πραγματικὴν αὐτῶν ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ἱστορικὴ σχολή, ἡ φιλοσοφικὴ, ἡ θεολογικὴ, ἡ κοινωνιστικὴ, ἵνα παραλίπω ἄλλας ἐφανερωτέρας ἐκφράσεις τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, εἶναι τοσαῦται ἀπόψεις τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς τῆς νεωτέρας κοινωνίας σκέψεως καὶ καταστάσεως.

Ἡ ἱστορικὴ σχολή ἔχουσα μὲν τὴν ἀμυδρὰν αὐτῆς ἀρχὴν ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ὄνειροπολίᾳ τοῦ Ἰωάννου Βίκου ¹, εἶτα ἐν τῷ Πνεύματι τῶν Νόμων τοῦ Μοντεσκίου, διατυπωθεῖσα πληρέστερον ὑπὸ τῆς ἐξόχου εὐγλωττίας τοῦ μεγάλου τῆς Ἀγγλικῆς ῥήτορος *Edmund Burke* ², μετὰ δὲ τὴν ἐπανάστασιν μεταφυτευθεῖσα ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ, ἐν ἣ τελευταίᾳ ἰδίως ἐρριζοβόλησε, χάρις εἰς τὴν εὐφυίαν καὶ τὴν πολυμαθειάν τοῦ Σαβινὸ ³, ἔθηκεν ἐπὶ τινὰς στιγμὰς τὴν ἀποκλειστικὴν σφραγίδα τῶν ιδεῶν καὶ τῆς αὐθεντείας αὐτῆς εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας· ὑποστᾶσα τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐν ταῖς κυβερνήσεσιν ἄρχοντος τότε ἀντιδραστικοῦ πνεύματος κατὰ τῶν ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασεως ἀνακηρυχθεισῶν ἐλευθεριῶν, κατεδίκασε τὴν ιδεάν ἐνὸς ἀπολύτου, ἀνθρωπίνου δικαίου, τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον ἀναγνωρίσασα ἰδίως ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν δίκαιον, καθ' ὃ ἔπρεπε νὰ ρυθμισθῶσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον καὶ τῶν νέων κοινωνιῶν αἱ νομοθεσίαι. Κατὰ τὴν ἱστορικὴν σχολὴν τὰ δίκαιον, ἡ πολιτεία ἀναπτύσσονται οἷοναί ἐν φυτικῇ καταστάσει, μόνον ὑπὸ τὴν ἀσυνείδητον ἐπίδρασιν τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἱστορίας ἐν τῇ μικρᾷ τῶν λαῶν σταδιοδρομίᾳ· ἡ ἀρχὴ τοῦ δικαίου δὲν εἶναι λελογισμένη ἐκ τοῦ προτέρου δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς κοινωνίας, ἀλλ' ἀπὸ τινος ἐσωτερικοῦ ἐνστίκτου, ἕνεκα βαθείας ἀνάγκης παράγεται, ὅπως ἡ γλῶσσα, τὸ ἔθνος, τὸ πολίτευμα αὐτοῦ ἐν γένει· τὸ δίκαιον ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπαρξίν ἐν τῇ καθολικῇ τοῦ λαοῦ βουλήσει, εἶναι τὸ παραγόμενον λαμβανόντως ἐνεργουσῶν ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἔθνους δυνάμεων καὶ οὐχὶ τῆς βουλήσεως ἀνδρὸς νομοθέτου. Ὡς ἡ γλῶσσα οὕτω καὶ τὸ δίκαιον ἐν τῷ βίῳ ἐνὸς λαοῦ οὐδεμίαν ὑφίσταται στιγμὴν ἀπολύτου γαλήνης, μετὰ τοῦ λαοῦ, τοῦ ὁποίου τυγχάνει ἡ ἐσωτάτη συνείδησις καὶ ἀνάγκη, ἀκολουθεῖ πάσαν αὐτοῦ κίνησιν καὶ ἀνάπτυξιν, θνήσκον μετ' αὐτοῦ, ὁπότεν ἡ ἰδιοφυΐα τοῦ λαοῦ ἀπόλλυται ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀναπτύξει τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐντεῦθεν ἡ ἀπέχθεια τῆς Σχολῆς ταύτης κατὰ τῆς ιδέας τῆς Κωδικοποιήσεως, ἡ προφανὴς αὐτῆς προτίμησις διὰ τὸ δίκαιον τῶν Ἐθίμων, καθὸ κρεῖττον

¹ Ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ: de Universi juris uno principio et fine uno.

² Ἐν τοῖς κοινοβουλευτικῶν αὐτοῦ λόγοις, ὡς καὶ ἐν τῷ περὶ τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασεως συγγράμματι αὐτοῦ: Reflections on the revolution in France.

³ Ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ: Beruf unserer Zeit zur Gesetzgebung καὶ System des heutigen römischen Rechts, ἐν οἷς ἰδίως ἀναπτύσσεται τῆς ἱστορικῆς σχολῆς ἡ περὶ δικαίου θεωρία.

ἐκφράζον τὴν ζῆσιν ἐθνικὴν συνειδήσιν, ἢ ἡ ἔγγραφος, ὑπὸ τῆς βουλήσεως ὠρισμένων νομοθετῶν διατετυπωμένη νομοθεσία· διὰ τῆς κωδικοποιήσεως ἢ περαιτέρω ἀνάπτυξις τοῦ δικαίου καταστέλλεται ἐς αἰεὶ τὸ δίκαιον ἀποκρυσταλλοῦται ἐν τῇ νομοθετικῇ τοῦ ἔθνους βίβλῳ· ὁ δὲ ἐν τῷ δικαίῳ βίος αὐτοῦ οὐσιωδῶς ἐξαντλεῖται ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ ἱστορικῇ αὐτοῦ προόδῳ καὶ ἀναπτύξει.¹

Ἄλλ' ἡ ἱστορικὴ σχολὴ περιέπεσεν εἰς προφανῆ πρὸς τὰς ὑπ' αὐτῆς ἀναπτυχθεῖσας περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας θεωρίας πλάνην, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀνακηρύξασα τὸ δίκαιον ὡς παραγόμενον τῆς ἐσωτάτης τοῦ λαοῦ συνειδήσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑποδεικνύουσα τοῖς νεωτέροις λαοῖς τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ μετὰ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κόσμου καὶ πολιτισμοῦ ἀποθανόντος ἤδη ῥωμαϊκοῦ δικαίου, ὡς θετικοῦ αὐτῶν δικαίου· αὐτὴ ἄλλοτε διὰ τοῦ Σαβινὸν διεκήρυξε τὸ δίκαιον παραγόμενον τῆς ἐθνικῆς ἐνὸς λαοῦ ἰδιοφυίας,² τὸ δὲ ῥωμαϊκὸν δίκαιον κατὰ συνέπειαν, προῖόν ὠρισμένης ἱστορικῆς ἐποχῆς καὶ ἀναπτύξεως, ἐπιβάλλομενον αὐθαρέτως ἐν τῷ ἠθικῷ βίῳ τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν, ἤθελεν εἶναι ξένον πρὸς τὴν γνησίαν τῶν λαῶν συνειδήσιν, ἀσημος τύπος, ἀδυνατῶν νὰ ζωοποιήσῃ τὸν ἐσωτερικὸν αὐτῶν βίον. Ἐὰν ὁ ὑπὲρ τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου ἐνθουσιασμὸς οὗτος τῆς ἱστορικῆς σχολῆς ἐθριάμβευεν ἐν τῷ βίῳ, ὡς ἐπὶ τινὰς στιγμὰς ἐθριάμβευσεν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, τὸ δίκαιον στερούμενον τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ ἀρχῆς καὶ σημασίας, οὐχὶ ὡς ἀρχὴ ζωηφόρος τῆς ἀναπτύξεως τῶν κοινωνιῶν, ἀλλ' ὡς εἰς τῶν ἔρων τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, ἤθελε κοπῆ τὰς πτέρυγας. Τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον ἤθελεν ἐπιβάλλει τοὺς νεκροὺς αὐτοῦ τύπους, οἷονεὶ σαβανῶσει τὸ νεώτερον δίκαιον. Πᾶσα ἐποχὴ καὶ πᾶσα κοινωνία κέκτηνται ἴδιον τρόπον περὶ τὴν ἀπόψιν τῶν ὄντων· τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον, μεθ' ὅλον τὸν δυσχυρισμὸν τοῦ Puchta, διαβλέποντος ἐν αὐτῷ παγκόσμιον δίκαιον (Weltrecht), μεθ' ὅλην τὴν θαυμασίαν αὐτοῦ ἐπιστημονικὴν μέθοδον, ἔσται αἰείποτε ἡ ἔκφρασις τοῦ δικαίου ὠρισμένης ἱστορικῆς ἐποχῆς, ἀκατάληπτον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον σήμερον,³ οὐχὶ ἀποιεὶ καὶ ἀκινδύνως δυνάμενον νὰ ἐφαρμοσθῇ καθ' ὅλοκληρίαν ἐν ταῖς νεωτέραις κοινωνίαις, ἐν ταῖς σχέσεσι τῶν ὁποίων ἄλλα αἰσθήματα, ἄλλα ἰδεώδη, ἀλλοῖσι ἠθικαὶ καὶ ὕλικοι ἀνάγκαι προσζάρχουσιν, ὑφ' ὧν ἐπ' ἐλάχιστον ἀνεκινήθη ὁ ἀρχαῖος τῶν Ῥωμαίων βίος. Ἐντεῦθεν ἡ μεγάλη ἀλήθεια ἐπιφανοῦς τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων πολιτειολόγου,

¹ Περὶ τῶν θεωριῶν τῆς ἱστορικῆς σχολῆς ἴδε Puchta, Niebuhr, ἀλλ' ἰδίως Savigny ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ καὶ ἰδίως ἐν τῷ Beruf unserer Zeit zur Gesetzgebung etc.

² Das bürgerliche Recht . . . dem Volk eigenthümlich, so wie seine Sprache, Sitte, Verfassung. Savigny, Beruf unserer Zeit etc. σελ. 8.

³ Ein wiedererstandener Römer, wenn er das Jus romanum in forogermanico erblickte, sicherlich sein quantum mutatum ab illo! ausrufen würde. Ahrens, Naturrecht etc. 1. 173.

ἀποδόντος ἰδίως εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀρχῶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου τὴν οἰκτρὰν πτώσιν τῆς ἐλευθερίας τῶν λαῶν κατὰ τὸν μεσαῖωνα, μόνον ἰδεῶδες ἔχοντα τὴν θρησκευτικὴν καὶ πολιτικὴν σύλληψιν τῆς Ῥώμης, ἐκτός τῆς Ἀγγλίας, ἐν ἣ διακ' τοὺς ἐναντίους λόγους ἀνεπτύχθη καὶ ἐκρατύνθη ἡ ἐλευθερία, ὃ δὲ δημόσιος αὐτῆς βίος κατέστη πράγματι τὸ ἐπιφανέστατον τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ ὑπόδειγμα καὶ σχολεῖον ¹.

Ἡ φιλοσοφικὴ σχολή, ἐξελθοῦσα ἐκ πάντη ἀντιθέτου ἀπόψεως τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ μεμονωμένως ἐρευνήσασα τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἀνεκήρυξε τὸ δίκαιον καὶ τὴν πολιτείαν, ὡς αὐθαίρετα πρᾶγόμενα τῆς βουλήσεως, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου τῆς Γενεύης διατυπωθεισῶν θεωριῶν τῆς *Κοινωνικῆς Συνθήκης*. Ὑποστᾶσα ποικίλας ἀλλοιώσεις ἐν τῷ δικαστήματι τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῆς ἀναπτύξεως, πρωταγωνιστήσασα κατὰ τοὺς θυελλώδεις χρόνους τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ποικίλως ἐκφρασθεῖσα ἐν τοῖς γερμανικοῖς φιλοσοφικοῖς συστήμασι τοῦ Καντίου, τοῦ Φίχτε καὶ τοῦ Σχέλλινγκ, τυχοῦσα τέλος τῆς τελείας αὐτῆς διατυπώσεως ἐν τῷ μεγάλῳ φιλοσοφικῷ συστήματι τοῦ Ἐγέλου, ἀκριβῶς διεξεδίκησεν ἐπὶ τινα χρόνον μετὰ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς τὸν θαλλὸν τῆς δάφνης ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἐπιστήμης. Κατὰ τὰς θεωρίας τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τὸ δίκαιον ὅπως καὶ ἡ πολιτεία εἶναι καθαρὰ προϊόντα τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως, αὐθαίρετως διατυπούμενα ἐν τῇ κοινωνίᾳ.² Ἀλλ' ἡ βούλησις αὕτη, ἀφ' ἧς ἀπορρέει τὸ δίκαιον, δὲν εἶναι ἡ ἐξ ὑποκειμένου πάντων τῶν ἀποτελούντων τὴν κοινωνίαν ἀτόμων βούλησις, εἶναι ἡ καθολικὴ, ἀντικείμενικὴ βούλησις τῆς ἀπολύτου ιδέας, ἧς ἡ ἀνάπτυξις διὰ τῆς πολιτείας τελεῖται ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἐν τῇ πολιτείᾳ ταύτῃ ἡ ἀτομικὴ βούλησις μαραινέται, πᾶσαι αἱ τοῦ ἀτόμου διάφοροι κλίσεις καὶ πόθοι, αἱ διάφοροι αὐτοῦ ἠθικαὶ καὶ ὕλικαὶ ἀνάγκαι ἀπόλλυνται, ἐξαφανιζόμεναι ἐν τῇ ἀχανεῖ ιδέᾳ τῆς

1 Le droit romain a joué un rôle très important dans l'histoire de presque toutes les nations modernes. Il leur a fait beaucoup de bien, et à mon avis encore plus de mal. Il a perfectionné leur droit civil, et perverti leur droit politique car le droit romain a deux faces d'un côté il regarde les rapports des particuliers entre eux, et par là il est un des plus admirables produits de la civilisation; de l'autre il regarde les rapports de sujet à souverain, et alors il respire l'esprit du temps dans le quel il a achevé de se former, c'est-à-dire un esprit de servitude. C'est à l'aide du droit romain et de ses interprètes qu'aux quatorzième et quinzième siècles, les rois sont parvenus à fonder le pouvoir absolu sur les ruines des institutions libres du moyen âge. Les Anglais seuls ont refusé de le recevoir et seuls aussi ils ont conservé leur indépendance. Tocqueville, Correspond. Oeuvres Complètes.

2 Ἐπόμενος τῷ Ρουσσῷ οὕτως ἀναπτύσσεται καὶ ὁ Ἐγέλος τὴν ἐκ τῆς καθολικῆς βουλήσεως ἀρχὴν τοῦ δικαίου: In Ausschung des Aufsuchens des Begriffes hat Rousseau das Verdienst gehabt, ein Princip, das nicht nur seiner Form nach (wie etwa der Socialitätstrieb, die göttliche Autorität) sondern dem Inhalte nach Gedanken ist, und zwar das Denken selbst, den Willen als Princip des Staates aufgestellt zu haben». Hegel's Philosophie des Rechts 314.

πολιτείας, ἧτις ἀληθῆς Λεβιάθαν ἀπορροφᾷ πᾶσαν ἀτομικὴν ἐνέργειαν καὶ δράσιν. Θρησκεία, τέχνη, ἐπιστήμη εἶναι κατώτεροι βαθμοὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου πνευματικότητος, μηδὲν ἔχοντος δικαίωμα ὑπάρξεως ἐν τῷ βίῳ ἐκτός τῆς πολιτείας, χάριν τοῦ σκοποῦ τῆς ὁποίας ὑφίστανται μόνον καὶ ἀναπτύσσονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ ¹.

Ἡ δημιουργικὴ αὐτὴ τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας βούλησις, εἴτε ὑποκειμενικὴ τῶν συναρμυμένων ἀτόμων βούλησις (*volonté générale*), ὡς ἐπρέσβυσεν ὁ Ρουσσώ, εἴτε ἀντικειμενικὴ βούλησις, ὡς διετύπωσεν ἰδίως ὁ Ἑγέλου, ἀπολύτως ἐπιφαινομένη ἐν τῷ βίῳ, ὑπερτέρα πάντος ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ κωλύματος, ἐκὼν τυγχάνη κενὴ καὶ ἀφηρημένη ἔννοια ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, μηδεμίαν δυναμένη νὰ ὑποστῇ σπουδαίαν ἐφαρμογὴν, ἐν τῇ πολιτείᾳ τοῦναντίον καθίσταται ἡ σημαία καὶ τὸ λάβαρον τῆς αἰωνίας μεταβολῆς, τῆς ἐπαναστάσεως. Ζητοῦσα τὰ πάντα νὰ δημιουργήσῃ διὰ τῆς ἐλευθέρου βουλήσεως, διὰ τοῦ λόγου, ἀγνοοῦσα ἢ μᾶλλον περιφρονοῦσα νὰ γνωρίσῃ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ λαοῦ, τὰς πραγματικὰς αὐτοῦ ἀνάγκας, ἀπολύτως ἐφαρμοζομένη, συντελεῖ μᾶλλον εἰς τὴν καταστροφὴν ἢ τὴν δημιουργίαν. Ἡ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀποτυχία τῶν τελευταίων ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Εὐρώπῃ ἐπαναστάσεων, ἐν αἷς πρωτηγωνίστησαν ἰδίως τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς αἱ θεωρίαι, εἶναι ἢ εὐγλωττοτέρα ἀπόδειξις τῆς ἐσφαλμένης ἀπόψεως αὐτῆς περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας ². Τὸ δίκαιον δὲν δημιουργεῖται ἐν τῷ βίῳ ὑπὸ τοῦ λόγου ἀπολύτως, δὲν ἐξέρχεται τέλειον ἐκ' αὐτοῦ, ὡς ἡ Ἀθηνᾶ ἀπὸ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διὸς, οὐδ' ἐφαρμόζεται αὐθαί-

¹ Der Staat ist als die Wirklichkeit des substantiellen Willens, die er in dem zu seiner Allgemeinheit erhobenen besonderer Selbstbewusstsein hat, das an und für sich Vernünftige. Diese substantielle Einheit ist absoluter unbewegter Selbstzweck, in welchem die Freiheit zu ihrem höchsten Recht kommt, so wie dieser Endzweck das höchste Recht gegen die Einzelnen hat, deren höchste Pflicht es ist, Mitglieder des Staats zu sein. Hegel's, Philos. des Rechts, 306.

² Wer die Schriften Rousseau's kennt, λέγει ὁ Bluntschli (Geschichte des Staatsrechts 320) der hat den Schlüssel zu der Staatstheorie der Französischen Revolution. Τοῦ Ρουσσώ ἡ θεωρία ὑπῆρξε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὁ πολιτικὸς ἀσπὴρ τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, τῶν παραφροσῶν αὐτῆς καὶ τῆς ἀποτυχίας ἐπὶ τέλους. Ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς ὑποβάλλουσα τὰ πάντα εἰς τὸν λόγον, εἰς τὸ ἀτομικὸν κριτήριον, ἀδιαφοροῦσα διὰ τὴν ἱστορικὴν τοῦ λαοῦ ἀνάπτυξιν, διὰ τὰς συγχρόνους αὐτοῦ ἀνάγκας, ζητοῦσα νὰ δημιουργήσῃ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν à priori, προάγει ἀείποτε τὴν πυρσὸν πρὸς νέας μεταβολάς, ὧν συνέπεια ἢ ἀποτυχία τῆς ἐπαναστάσεως, ὡς τοῦτο κατὰ περιόδους συμβαίνει ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τῆς θεωρίας ταύτης Γαλλία. Ἄν ἡ θεωρία τοῦ Ρουσσώ ὑπῆρξεν ἢ συντελέσσα εἰς τὴν ἐπιτυχίαν μὲν τὸ πρῶτον, ἀλλ' ἐπὶ τέλους εἰς τὸ ναυάγιον τῆς μεγάλης τοῦ 1789 ἐπαναστάσεως, ἡ θεωρία τοῦ Ἑγέλου, ἡ τελευταία τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς ἔκφρασις ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, διεδραμάτισε μαιρῶς ἀνάλογον πρόσωπον ἐν ταῖς κατὰ τὸ 1848 ἐπαναστάσεσι τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης. Οὐδεμίαν ἴσως ὑπερβολὴν λέγω, διατεινόμενος ὅτι ἡ κατὰ τὸ 1848 ἐπανάστασις ἐν Εὐρώπῃ ὑπῆρξε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἔργον τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τῆς σχολῆς τοῦ Ἑγέλου. Γνωστὰ καὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Γερμανίᾳ αἱ πρωτηγωνιστήσασαι τάσεις ἐν τῇ ἐπαναστάσει ἐκείνῃ. Ἐν μὲν τῇ Γαλλίᾳ ὁ Σοσιαλισμὸς καὶ τὰ λοιπὰ κοινωνιστικὰ συστήματα, συγγενεῖς ἀφῆσεις τοῦ Ἑγελισμῶτος, ὁ Proudhon καὶ ἕτεροι θεωρητικοί, ὑπαστάντες ἰδίως τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀρχῶν τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς. Ἐν δὲ Γερμανίᾳ οἱ Νεοεγελιανοὶ (ἀριστερὰ πτέρυξ τῆς σχολῆς τοῦ Ἑγέλου, Arnold Ruge, Max Stirner, Feuerbach, Carl Marx, καὶ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους Ferdinand Lassalle), ὠπλοῦσαν οἱ κύριοι μοχλοὶ καὶ θεωρητικοὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης, ἧς ἡ ἀποτυχία ἐνέκειτο ἐν αὐταῖς ταῖς θεωρίαις τῆς σχολῆς ταύτης.

ρέτως ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ὁρίσκειται πᾶσαν τὴν ἐπίδρασιν τῆς ποικίλης τοῦ λαοῦ ἀναπτύξεως, παραλλήλως βαδίζον πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ἱστορικὴ καὶ φιλοσοφικὴ σχολὴ, μελετήσασαι τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν κοινωνίαν ἀπὸ μονομεροῦς μόνον ἀπόψεως, συνετέλεσαν μὲν ἐκάστη τὸ καθ' ἑαυτὴν, ἡ μὲν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορικῆς τοῦ δικαίου ἀναπτύξεως, ἡ δὲ εἰς τὴν βαθυτέραν μελέτην τῆς φύσεως αὐτοῦ καὶ τῆς ἀποστολῆς καὶ παρήγαγον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πᾶλης αὐτῶν γενναῖα ἀποτελέσματα ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ τοῦ δικαίου ἀναπτύξει, ἀλλ' ἰδιαιτέρως ἐκάστη εἰς οὐδὲν ἀφίκετο ὀριστικὸν συμπέρασμα. Μόνον συνηνωμέναι καὶ τῇ ἀμοιβαίᾳ ἐπικουρίᾳ δύνανται νὰ συντελέσωσιν εἰς τῶν διχόρων τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας προβλημάτων τὰς λύσεις. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὄν ἀπόλυτον ἐν τῷ βίῳ, ζῆ ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, ἀμφοτέρων τούτων τῶν κατηγοριῶν. τὰς ἐπιδράσεις ὁρίσταντες. Καὶ τοῦτο ἤρξατο ἤδη κατανοοῦσα καὶ ἐφαρμοζούσα ἡ νεωτέρα περὶ δικαίου καὶ πολιτείας φιλοσοφία, τὸ σύγχρονον φυσικὸν δικαίον, οἷον διετυπώθη ἰδίως ὑπὸ τοῦ Κράουζε, συνδιαλλάξαντος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον τὰς δύο ἀντιθέτους τάσεις τῆς ἱστορικῆς καὶ φιλοσοφικῆς σχολῆς καὶ οὕτως ἡ περὶ δικαίου καὶ πολιτείας θεωρία σπουδαίως ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐν ταῖς πλείσταις χώραις τῆς Εὐρώπης¹.

Ἄλλ' ἐκτὸς τούτων ἕτεραι δύο σχολαί, παραφθοραὶ κυρίως εἶπεῖν τῶν δύο προηγουμένων, ἡ θεολογικὴ καὶ ἡ κοινωνιστικὴ, ἀντιμάχονται ὡσχύτως ἐν τῇ σοφίᾳ τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας. Ἡ μὲν σύμβολον ἠθικὸν ἀναγορεύει τὸ κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν τοῦ μεσαιῶνος ἰδεῶδες — Πάπαν ἀναμάρτητον, μαντεῖον καὶ ἀντιπρόσωπον παντὸς κόσμου, ὑπεράνω ἐστᾶμενον πάσης ἄλλης ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ ιδέας — ἐν γένει ἡ θεωρία τοῦ Ἀκωνάτου, προφανῆς ἀναχρονισμὸς, ζητῶν νὰ κατισχύσῃ τῶν πνευματικῶν κατὰ τὸν δέκατον ἑνάτον αἰῶνα, νὰ θριαμβεύσῃ κατὰ πάσης προόδου, καταρωμένη τὴν ἐλευθερίαν τῶν λαῶν καὶ ἀναθεματίζουσα τὰ περίσματα τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης. Ἰδεῶδες αὐτῆς, ἄξων, περὶ ὧν περιστρέφεται, εἶναι

¹ La théorie de Krause respecte l'histoire et les institutions qui se sont successivement formées par l'évolution du corps social; mais elle les anime d'un esprit nouveau, elle les appelle à un développement harmonique, elle ouvre au perfectionnement social un avenir où l'idéal sera progressivement atteint par la réalité. L'humanité n'est pas, d'après ce système sur le déclin, elle est à peine entrée dans l'âge de jeunesse, elle commence seulement à acquérir la conscience de son but social. . . . Ahrens, Cours de droit naturel. σελ. 84. Τὸ περὶ δικαίου καὶ πολιτείας σύστημα τοῦ κατὰ τὸν βίον αὐτοῦ παραγνωρισθέντος ἐν τῇ ἰδίᾳ κατρίδι Krause, διδασχθὲν ἐν Γαλλίᾳ καὶ Βελγικῇ ὡς ἐνός τῶν ἐκκενωτέρων ὀπαδῶν αὐτοῦ τοῦ Ahrens, προεξάρχει σήμερον ἐν πολλαῖς χώραις τῆς Εὐρώπης, ἰδίως τῆς Λατινικῆς, δὲν εἶναι δὲ ὑπερβολικὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀρχῶν τούτων ὀφείλεται ἡ ὑπ' αἰσίους οἰωνοῦς ἀσφαμένῃ τελευταία πολιτικὴ ἀναδίωξις τῆς Ἰσπανίας. Πλείονα ἐν τῷ γερμανικῷ περιοδικῷ Unsere Zeit. X, 3.

ἡ παράδοσις ἀντὶ τῆς ἐλευθέρως ἀτομικότητος ἢ ἀποκάλυψις ὑφ' ἑλπὴν αὐτῆς τὴν σημασίαν, ἡ ἀσθεντεία, ἡ παράδοσις, ἀρνούμενη καὶ δικτυοποιητοῦσα πᾶσαν ἰδέαν προόδου ἀνθρωπίνης, μεταβολῆς καὶ κινήσεως τῶν ὄντων· ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου, τῆς πολιτείας, πᾶσα ἐπιστήμη ὑφείλουσι ν' ἀπορρέωσιν ἀπὸ τῆς ἐξ ἀποκάλυψεως θρησκείας ¹, οὐδεὶς δὲ δικαιούται κατὰ τὰς ἀνάγκας τῆς κοινωνίας νὰ μεταρρυθμίσῃ αὐτὰ, θεῖα ὄντα, αἰώνια οἰκοδομήματα· ἐντεῦθεν ἡ καταδικὴ τῆς ἐλευθερίας, ἡ ἀρνήσις τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος ὡς ἐλευθέρως· τὸ παρελθόν, τὸ ἀποθανόν ἤδη ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ νεωτέρου κόσμου, εἶναι τὸ ἕρος Σινᾶ, ἀφ' οὗ ἡ σχολὴ αὕτη ἀπεκδέχεται πᾶσαν αὐτῆς σκέψιν, πᾶσαν ἔμπνευσιν· καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν πεποιθήσεων τούτων ζητεῖ τὴν περιστολὴν τῆς ἐλευθερίας ἐν τῇ κοινωνίᾳ, τὴν εἰς τὸ παρελθόν ἐπιστροφὴν τῆς ἐπιστήμης· ἀλλ' ἄνευ ἐλευθερίας οὔτε κοινωνία, οὔτε ἐπιστήμη δύνανται ν' ἀνεπτυχθῶσι καὶ νὰ προοδεύωσιν· ἡ ἱστορία τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἡ ἱστορία τῆς προόδου. Ἡ δὲ ἐπιστροφὴ τῆς ἐπιστήμης εἰς τὸ παρελθόν (die Umkehr der Wissenschaft), ὡς εἶπεν ἐπιφανὴς τῆς σχολῆς ταύτης ἀντιπρόσωπος ἐν Γερμανίᾳ, ὁ Stahl, ἤθελεν εἶναι πράγματι ἡ εἰς τὸ παρελθόν ἐπιστροφὴ τῆς ἀνθρωπότητος ². Μόνη ἡ ἐλευθερία ὑφείλει νὰ ᾖ ἡ πολιούχος τῶν λαῶν θεότης, ὁ πολιτικὸς ἀστήρ, ὁ καθοδηγῶν τὴν ἀνθρωπότητα ἐν μέσῳ τῶν πυκνῶν σκιῶν τῆς ἱστορίας· αὕτη δὲ ἀποστολὴν ἔχει οὐχὶ νὰ σταματήσῃ, ὅ, περ ἤθελεν εἶναι δι' αὐτὴν ὁ θάνατος, ἀλλὰ νὰ βαδίσῃ πρὸς τὰ πρόσω, ἰδεῶδες τὴν πρόοδον ἔχουσα, ἣτις δύναται ἀληθῶς νὰ ἐπιτευχθῆ μόνον διὰ τῆς ἐλευθερίας, μόνον διὰ τῆς ἀνεξαρτήτου τῶν ἀνθρώπων ἀτομικότητος.

Ἄλλ' ἂν ἡ θεολογικὴ σχολὴ ὀνειροπολεῖ τὴν ἐπάνοδον παρελθόντος βίου, ἕτέρα σχολὴ προκηρύττει καὶ ἐπιζητεῖ τὴν βιαίαν ἐπίτευξιν ἐνὸς σκοτεινοῦ καὶ συγκεχυμένου μέλλοντος. Ἀτελής, εἰ μὴ μονομερῆς μελέτη τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἠθικοῦ ὄντος, καὶ τοῦ κοινωνικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ, προαγγέλλει ἀπκίσις ἀποτελέσματα. Ἡ κατάργησις πάντων τῶν ὄρων, ἐφ' ὧν ἐρείδεται τὸ κοινωνικὸν καθεστῶς, ἡ ἀρνήσις τῆς οἰκογενείας, τῆς ἰδιοκτησίας, ἰδοὺ τὸ ἰδεῶδες, ὃ ἐπιδιώκουσιν οἱ ὀπαδοὶ τῆς σχολῆς ταύτης ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ζητοῦσι τὴν δημιουργίαν νέου κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ κόσμου, δίχως νὰ ὑπάρχωσι που τὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενα ἀναπόφευκτα στοιχεῖα.

¹ «Toutes les sciences selon lui (de Bonald, ἓνα τῶν κορυφαίων τῆς θεολογικῆς σχολῆς), avaient leur source dans la religion révélée, le principe de tout gouvernement, comme de toute pensée; Dieu, la théocratie et la famille étaient les éléments sur lesquels reposait fixement la société». Capefigue, Hist. de la Restauration, 4, 291.

² Würde sie (die Umkehr der Wissenschaft) herrschend werden, sollte der menschliche Geist seit Jahrhunderten vergeblich gearbeitet und die Welt hätte wieder in die naive Glaubigkeit des Mittelalters, oder was schlimmer wäre in die orthodoxe Geistesknechtschaft des siebenzehnten Jahrhunderts zurück. Bluntschli's Geschichte des Staatsrechts, 647.

λησμονοῦσιν ὅτι μία τοιαύτη δημιουργία δὲν ἐπιβάλλεται ἔξωθεν, ἀλλ' ὅτι εἶναι συνέπεια ἱστορικῆς ἀνάγκης ἐν τῷ βίῳ τῶν κοινωνιῶν, ἀπόρροια τῆς ἐσωτάτης συνειδήσεως τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν ἀτόμων ¹. Μία ἰδέα, οἰκοδόμησις καὶ ἂν ἔχη ἐν ἑαυτῇ ἀληθείας καὶ πραγματικότητος σπέρματα, δὲν πραγματοποιεῖται ἄμα τῇ ἀποκαλύψει αὐτῆς, ἀπαιτεῖται χρόνος, ὅπως αὐτὴ ῥιζοβολήσῃ ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἀνθρωπότητος, ἐργασίᾳ, ὅπως παραγάγῃ στερεοῦς καὶ γενναίους καρπούς, καθολικὴ εἰς αὐτὴν πίστις τῆς κοινωνίας. Μόνον ὑπὸ οἰωνοῦς τοιούτους δύναται αὐτὴ νὰ θριαμβεύσῃ ἐπὶ τέλους· πᾶσα δὲ πρόωρος αὐτῆς καὶ βιαία ἐφαρμογὴ καὶ πραγματοποιήσις, ταράττουσα ματαίως τὸν ἁρμονικὸν τῆς κοινωνίας διάκοσμον, μόνον ἀποτέλεσμα ἔξει ἀνκυρσιόλως τὸ νυκτικὸν αὐτῆς ἢ τὴν ἐπιτυχίαν. Τοῦτο διδάσκει ἡ ἱστορία καὶ τοῦτο ὤφριλε νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν αἰεὶποτε ἡ κοινωνιστικὴ σχολή, ἡ διὰ τῶν ἀπολύτων αὐτῆς μᾶλλον θεωριῶν, ἢ διὰ τῶν διδαγμάτων τῆς πείρας καὶ τῆς ἱστορίας αὐτοσχεδίως ζητοῦσα νὰ δημιουργήσῃ τὸν νέον κοινωνικὸν βίον τῆς ἀνθρωπότητος.

Ὑπὸ τοιούτων ἰδεῶν ἀντιθέτων, πολεμίων ἀλλήλαις, συνταροῦσεται σήμερον ἡ κοινωνία, τοιαῦτα τὰ ζητήματα, τὰ ἐπασχολοῦντα τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἀλλὰ τὰ μεγάλα ζητήματα, τὰ διαφέροντα αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν τῆς ἀνθρωπότητος, αὐτὸ τὸ μέλλον αὐτῆς, δὲν λύονται αὐθακρέτως, ὑπὸ τὴν τυχαίαν ἐπίδρασιν ἐφημέρων παθῶν καὶ αἰσθημάτων, ὑπὸ στιγμιαίας ἐμπνεύσεως, μόνη ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἀμερόληπτος ἐπιστήμη, ἀνήκουσα οὐχὶ εἰς ἓν κόμμα, ἀλλ' εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἡ ἀκριβὴς αὐτῆς καὶ μεμετρημένη ἐρευνα καὶ ἐξέτασις ὅλων τῶν φαινομένων, τῶν ἐφαπτομένων τοῦ ἠθικοῦ τῶν κοινωνιῶν βίου, μόνη αὕτη δύναται νὰ λύσῃ τὰς ἀμφιβολίας, νὰ ἐμπνεύσῃ τὴν πεποίθησιν, νὰ καθάρῃ τὰς ἀπορίας. Τοιαύτη δὲ εἶναι ἰδίως ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας, ἡ βασιλις τῶν ἐπιστημῶν, ὡς ἀπεκάλεσεν αὐτὴν ὁ Πλάτων ², ἥτις ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην δύναται νὰ ἐπιλύσῃ ἅπαντα τὰ ἠθικὰ προβλήματα, τὰ διαφύ-

¹ Was im Menschen gedeihen soll, muss aus seinem Innern entspringen, nicht ihm von Aussen gegeben werden; und was ist ein Staat, als eine Summe menschlicher, wirkender und leidender Kräfte? Auch fordert jede Wirkung eine gleiche starke Gegenwirkung, jedes Zeugen ein gleichthätiges Empfangen. Die Gegenwart muss daher auf die Zukunft vorbereitet sein. . . . Die Vernunft hat wohl Fähigkeit, vorhandenen Stoff zu bilden, aber nicht Kraft, neuen zu erzeugen. Diese Kraft ruht allein im Wesen der Dinge: diese wirken; . . . Staatsverfassungen lassen sich nicht auf Menschen, wie Schösslinge auf Bäume, pflanzen. Wo Zeit und Natur nicht vorgearbeitet haben, da ist's, als bindet man Blüthen mit Fäden an. Die erste Mittagssonne versengt sie. W. von Humboldt's, Ideen über Staatsverfassung.

² Τὴν δ' ἀπασῶν τε τούτων ἀρχουσαν καὶ τῶν νόμων καὶ συμπτάντων τῶν κατὰ πόλιν ἐπιμελουμένην καὶ πάντα συνυφαίνουσαν ὀρθότατα, τοῦ κοινοῦ τῆ κλήσει περιλαβόντες τὴν δύναμιν αὐτῆς, προσχυροῦμεν δικαιοτάτ' ἂν, ὡς εἶκαι, πολιτικὴν. Τὴν ἄρα πολιτικὴν καὶ πολιτικὸν καὶ βασιλικὴν καὶ βασιλικὸν ἔγ' ἐυνθήσομεν. Πολιτικὸς 305, E, 259 A.

ροντα τὸ παρὸν, τὰ παρασκευάζοντα τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως. Ἡ πολιτεία εἶναι τρώντι τὸ ἄκρον ἔωτον, τὸ ὕψιστον προῖον τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐργασίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἐν τῇ ἠθικῇ αὐτῆς ἀναπτύξει ἀναπτύσσονται ἰδίως καὶ ἀποκαλύπτονται ἅπασαι αἱ πνευματικαὶ τοῦ ἀνθρώπου ιδιότητες· αἱ δ' εὐγενέστεραι σελίδες τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι αἱ εὐγενέστεραι σελίδες τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἱστορίας. Ὅλοι οἱ μεγάλοι ἱστορικαὶ σταθμοὶ τῆς προόδου τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀποτελοῦσι τὸ ἐξοχώτατον σημεῖον τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως, διότι ἡ πολιτεία εἶναι ἡ ἀληθεστάτη καὶ καθαρωτάτη ἔκφρασις τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος¹.

Τούτων τῶν λόγων ἕνεκα αἱ ἠθικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἐπιστῆμαι κατέστησαν σήμερον ἐν τῶν σπουδαιοτέρων μελημάτων τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν, καθότι αὐτὴν ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν ἔρευναν αὐτῶν, πρὸς τὴν λύσιν τῶν ἐκαστοτε ἀναφυομένων ζητημάτων, ὧν ἡ ὀρθὴ λύσις ἐστὶν ὄρα ἀπαραίτητος τῆς λογικῆς καὶ πεφωτισμένης αὐτῶν ὑπάρξεως καὶ προόδου. Τὸ δὲ φιλοσοφικὸν δίκαιον, ἡ βία καὶ ὁ σύνδεσμος τῶν ἐπιστημῶν τούτων, ὑπερτέρα τυγχάνον τῆς πολιτικῆς κοινωνικῆς ἀποψίς καὶ θεωρίας, εἰσδύον μέχρι τῶν ἐγκάτων αὐτῆς, ἀνερευνᾷ τὰς πηγὰς, ἀφ' ὧν ἀπορρέουσι τὰ πακίλα ρεύματα, τὰ διακρέοντα τὰς διαφόρους σφαίρας αὐτῆς, ὑψοῦ τὸ πνεῦμα πρὸς τὴν αἰωνίαν ἀλήθειαν, ἀπελευθεροῦ αὐτὸ ἀπὸ πάσης πέδης οἰκισθῆποτε αὐθεντείας, ἱστορικῆς ἢ θρησκευτικῆς, καθιεροῦ τὰ αἰώνια δόγματα τῆς ἐλευθερίας, τῆς προσωπικότητος, τῆς φιλανθρωπίας, παντὸς γενναίου θεσμοῦ, ἐφ' οὗ ὀφείλει νὰ ἐρείδῃται ἡ ἀνθρωπότης. Ἀληθῶς τὴν ὑψηλὴν αὐτῆς ἀποστολὴν δὲν ἐπέσκην εἰσέτι ἡ ἐπιστήμη αὕτη· ὀλίγος χρόνος παρελήθεν, ἀφ' οὗ τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ἤρξατο πράγματι ἀπολυτρούμενον ἀπὸ τοῦ δόγματος καὶ τῆς αὐθεντείας· μεγάλα δὲ προβλήματα ὑπολείπεται νὰ λυθῶσιν ἐν τῷ μέλλοντι· ἡ ἁρμονία ἐν τῇ πολιτικῇ τῆς ἀνθρωπότητος κοινωνίᾳ δὲν ἀπετελέσθη εἰσέτι. Ὁ ἀνθρώπινος αἰὼν, ὡς προήγγελλεν αὐτὸν ὁ Schiller,² ὁ αἰὼν τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰσότητος, ἡ ἐποχὴ τῆς ἀδελφότητος τῶν λαῶν δὲν ἐπέστη καθ' ὅλοκλησίαν· ἡ ἐπιστήμη θέλει ἐργασθῆ εἰσέτι, θέλει δρέψει πολλὰκις ἀντὶ πάσης ἀμοιβῆς καὶ εὐγνωμοσύνης τὸν οἶκτον καὶ τὸν γέλωτα, θέλει ἐπικληθῆ οὐτοπικὴ καὶ ὄνειροπόλος, ἀλλ' ἐπὶ τέλος θέλει θριαμβεύσει, ἐν δὲν εἶναι ψεῦδος ἡ πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητος, ἐν δὲν εἶναι φαντασιῶδες, ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἐν τῇ ὑψηλῇ αὐτοῦ ἐννοίᾳ εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἠθικὸν ὄν, ἀνώτερον ἐφημέρων παθῶν καὶ αἰσθημάτων, ἐν τῷ εὖρεϊ αὐτοῦ πνεύ-

1 Den Staat ist die Wirklichkeit der sittlichen Idee. Hegel's Philosophie des Rechts, 305.

2 Unser menschliches Jahrhundert herbeizuführen haben sich — ohne es zu wissen oder zu erzielen — alle vorhergehenden Zeitalter angestrengt. Schiller's, Was heisst und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte.

ματι περιλαμβάνον πάντων ἠθικῆν τοῦ καθόλου ἀνθρωπίνου βίου ιδέαν. Ἴδού ἡ τάσις καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἡμετέρας ἐπιστήμης, οἷα ἀνεπτύχθη καὶ ἐσχηματίσθη, οἷα ὁσημέραι διαμορφοῦται καὶ τελειοῦται ὑπὸ τῶν ἐξοχωτέρων πνευμάτων ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων χρόνων.

Ἡ ἱστορία καὶ ἡ πεῖρα ἀπέδειξαν ἤδη καὶ κατὰ θεωρίαν καὶ κατὰ πράξιν, ὅπως μεγάλη εἶναι ἡ σημασία, ὅποια ἡ ἀποστολὴ ἐπιστήμης, σκοπὸν καὶ ἀντικείμενον ἐχούσης τὴν ἀνθρωπότητα, πράγματι τέλειον μικρόκοσμον, ὑφ' ὅσας αὐτῆς σχέσεις ἐμφανίζεται ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὅπως μὲν γὰρ τοῦ ἠθικοῦ αὐτῆς βίου ζητήματα ἐπελύθησαν ἐν σχετικῶς ἐλαχίστῳ χρονικῷ διαστήματι, ἰδίως ὑπὸ τὴν καθαρὰν ἐπίδρασιν τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας! Οἱ νέοι κώδικες, γνήσια πορίσματα τῆς συγχρόνου τῶν λαῶν πολιτικῆς συνειδήσεως, θεσμοθετοῦνται ὅσας ἐκείνας τὰς μεγάλας καὶ γενναίας ἀρχάς, ὡς ἀνεκλήρουξεν ἤδη ἡ ἐπιστήμη, σπεύδει δὲ ὁσημέραι νὰ πραγματοποιήσῃ ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς πορείᾳ τὴν ἀνθρωπότητος, καθίστανται τὸ νέον τῶν λαῶν εὐαγγέλιον, τὸ παλλάδιον τῆς μελλούσης αὐτῶν κοινωνικῆς δημιουργίας. Ὑπὸ τοὺς αἰῶνοὺς τούτους τελεῖται σήμερον ἡ ἐπιστημονικὴ ἐργασία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· νέοι, ἀγνωστοί τῶς ὀρίζοντες εὐρύνονται ἐκάστοτε πρὸ τῶν πόθων αὐτοῦ καὶ τῶν ἐλπίδων. Ἀπὸ τῶν ἐρειπίων τοῦ παρελθόντος, ἀπὸ τῶν συντριμμάτων τοῦ παρόντος δημιουργεῖται αἰετοτε ἀρχιτεκτονικώτερος ὁ κόσμος τοῦ μέλλοντος· εἰς τὴν δημιουργίαν δὲ ἐνὸς τοιούτου κόσμου τὸ νέον πνεῦμα προσφέρει τὴν ἐκπολιτιστικὴν αὐτοῦ συνδρομὴν, ἐν πλήρει συνειδήσει τῆς ἀποστολῆς καὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

* *

Διατελούμεν σήμερον εἰς ζύμωσιν εἰς μίαν ἀναλυτικὴν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος περίοδον. Ἡ πάλη τῶν ιδεῶν δὲν τελεῖται ἐν τῷ ἠθικῷ τῆς κοινωνικῆς βίῃ ἀνευ λογικῶν ἀφορμῶν, ἐχουσῶν τὰς ρίζας ἐν αὐτῇ τοῦ ἀνθρώπου τῇ φύσει. Ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἀνθρωπότητος δημιουργεῖται σήμερον εἰς νέον κόσμον, ἐγκυμονεῖται μίξ νέα Σύνθεσις. Ἡ ἡμετέρα ἱστορικὴ περίοδος, ἀνωτέρα κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν, κατὰ τὴν πνευματικὴν ἀνεξαρτησίαν πασῶν τῶν προηγουμένων περιόδων, θέλει διατυπώσῃ τὴν νέαν ταύτην δημιουργίαν, πληρετέραν καὶ τελειότεραν. Ἴδού ἡ ἐργασία, περὶ ἣν ἐνασχολεῖται σήμερον ἡ πεπολιτισμένη ἀνθρωπότης. Ἐλπίζομεν ὅτι ἡ σύγχρονος Ἑλλάς, νεορᾶ εἰσέτι ἐν τῇ σταδιοδρομίᾳ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, περὶ ἣν ἐκτείνουσα παρὰ τὸ Λύδιον ἄρμα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης, δὲν θέλει ἀπολειφθῆ παντελῶς ἔξω τοῦ χώρου τῆς ἐργασίας ταύτης τοῦ πνεύματος, ξένη πρὸς τὰ αἰσθήματα, ἀδιάφορος πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰ ιδεώδη, ὑφ' ὧν ἐμπνέεται καὶ συγκινεῖται ἡ νεωτέρα κοινωνία.

Laboramus! Ἀπὸ τοῦ μεγάλου τούτου πέπρωται ν' ἀποκαλυφθῇ τελεία, ἀριπρεπής ἡ νέα ἑλληνικὴ ἐπιστήμη· ὁ νεώτερος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, τὸ

ἀριστούργημα τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, μέλλει ν' ἀνατείλῃ ὑπὸ τὸν εὐέλπιν τοῦτον οὐρανὸν, ὑφ' ὃν ἐσκέφθησαν, ὑφ' ὃν εἰργάσθησαν οἱ ἀθάνατοι τῆς ἀρχαίας ἐπιστήμης ἱεροφάνται! Ἐργασθῶμεν λοιπὸν ἐν πίστει, ἐν ἀφοσιώσει, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀναπτύξωμεν πρὸ πάντων τὴν ἰδίαν ἡμῶν ἀτομικότητα· ἀναρριπίσωμεν τὸ πῦρ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν συνειδήσεως καὶ ἰδιορρυθμίας, τὸ ὑποβύσκον ἐν τοῖς ἰδίοις ἡμῶν στήθεσι, μὴ θερμαινώμεθα ἀπλῶς ἐν πυρᾷ ξένη· μὴ ὀδηγώμεθα ἐν τῇ ἐκπολιτιστικῇ ὁδῷ τῆς νέας ἡμῶν ἀναβιώσεως ἀκρίτως ὑπὸ τοῦ φωτὸς ξένης ἐπιστήμης· ἔχωμεν ὑπόδειγμα τὴν ἀρχαίαν τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἱστορίαν, ἐν πεποιθήσει πρεσβεύοντες, ὅτι μέγα ἔθνος εἶναι μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔχει πίστιν εἰς τὴν ἠθικότητα, ἀφοσιώσιν εἰς τὴν ἰδέαν, ἐνθουσιασμὸν εἰς τὴν πρόοδον, καὶ τότε θέλουσιν ἀνατείλει ἡμέραι ἔξοχοι ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν, καὶ τότε ἡ νέα Ἑλλὰς ἐπαξίως θέλει συνεχίσει τὴν ἀρχαίαν.

Ὅχι, δὲν εἶναι ποιητικὴ οὐτοπία, δὲν εἶναι φιλοπατρίας πόθος ἢ ἀναγέννησις τῆς Ἑλλάδος, οὐδὲ στιγμιαῖον σφάλμα ἐνὸς ἰδεώδους τῆς διπλωματίας. Εἶναι ἱστορικὴ ἀνάγκη ἢ ἀναβίωσις τοῦ ἑλληνισμοῦ· ἢ συνεργασία αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκπολιτιστικῇ σταδιοδρομίᾳ τοῦ πνεύματος εἶναι εἰς ὅρος τῆς καθόλου ἀνθρωπίνης προόδου· οὐδὲν τελεῖται ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου, ἄνευ σκοποῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ· τὸ ἔθνος, τὸ ὁποῖον παρέσχε τὰς εὐγενεστάτας τῶν εὐεργεσιῶν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, τὸ ὁποῖον χθὲς εἰσέτι ἀνεγεννήθη μετὰ τῆς σαύτης ζωῆς καὶ εὐρωστίας, κινήσαν εἰς θαυμασμὸν καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀντιπάλους του, δὲν πρόκειται νὰ διαδραματίσῃ ἄφωνον, ἄδοξον πρόσωπον ἐν τῷ πολυκυμάντῳ δράματι τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας. . . . Καὶ σήμερον, ὅτε εὐοίωνοι διοσημεῖκι προαναγγέλλοντα ἐν τῷ ὀρίζοντι τοῦ ἑλληνικοῦ μέλλοντος, ὁσημέρκι ὀρατώτερκι καθιστάμενκι, σήμερον εἶναι κενρὸς μείζονος πίστεως, συντονωτέρως ἀφοσιώσεως καὶ ἐργασίας. Δὲν αἰσθάνεσθε τὴν στιγμὴν ταύτην μίαν μυστικὴν προαίσθησιν τοῦ μέλλοντος, ἓνα παλμὸν κρύφιον; . . . Δὲν ἐπληξέε τὴν καρδίαν σας ἡ κραυγὴ τῆς νέας ἑλληνικῆς ἐγέρσεως, ἡ μεμκρυσμένη κραυγὴ τῆς ἐλευθερίας, διατυπούσης εἰς τοὺς νέους τῆς Κρήτης Κορύθαντας, τοὺς θεσμοὺς τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς πολιτείας; Ἐθνος ἔχον ζῶσαν τὴν συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας του δὲν θνήσκει. Ἡδὴ ἡ πατρίς τοῦ Μίνωος ἤρξεντο θεσμοθετοῦσα τοὺς νέους τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας νόμους, οὓς μετ' ὀλίγον θέλει ἀνακηρύξει εὐρυτέρους καὶ ζωηροτέρους ἢ καθολικὴ τοῦ ἐξεγειρομένου ἔθνους συνείδησις, κάλλιστκι γινώσκουσκι, ὅτι μόνον ὑπὸ ἐλευθερίαν ἐν ἔθνος ἀναπτύσσεται ἀρτιμελὲς καὶ εὐρωστον, ὅτι ἄνευ αὐθυποστάτου πολιτικοῦ βίου, ἄνευ ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, οὐδεμίαν πρόοδον, οὐδεμίαν ἠθικότητος δύναται ν' ἀναπτυχθῇ καὶ ὅτι αἱ μεγάλα, αἱ ἔνδοξοι ἡμέραι ἐνὸς ἔθνους ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἐν τῇ τέχνῃ, ἐν τῷ πολιτισμῷ, εἶναι αἱ ἡμέραι τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας.